

Natalija DIMIĆ LOMPAR
Institut za noviju istoriju Srbije
natalijadimic@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0094-6587

Ognjen TOMIĆ
Institut za noviju istoriju Srbije
ognjen.tomic@inis.bg.ac.rs
ORCID: 0009-0008-1035-5805

Nikola KONESKI
Institut za noviju istoriju Srbije
nikolakoneski31@gmail.com
ORCID: 0009-0009-6112-0245

Od prvih pogleda do savremenih perspektiva: talasi istraživanja istorije Jugoslavije

Rađanje historiografije o Jugoslaviji

„Nikada jedna generacija istoričara nije ispisala istoriju svoga doba”, zabeležio je profesor istorije Jugoslavije na Beogradskom univerzitetu Branko Petranović u studiji posvećenoj istoričaru savremene epohe, ukazujući na to da historiografija o određenoj temi – u ovom slučaju istoriji Jugoslavije – predstavlja plod višegeneracijskog rada i intelektualnog pregnuća istoričara.¹ Međutim, više generacija pisaca jugoslovenske prošlosti suočavalo se sa nizom faktora koji su u znatnoj meri otežavali naučno bavljenje istorijom Jugoslavije. S jedne strane, reč je o izazovima svojstvenim svakom pokušaju bavljenja bliskom prošlošću – vremenska i prostorna „sljubljenost” istoričara sa predmetom istraživanja, teškoće apstrahovanja sopstvenih političkih i ideoloških stavova u interpretaciji prošlih zbivanja, mala vremenska distanca koja onemogućava sagledavanje svih značajnih posledica istorijskih procesa o kojima je reč i dr. S druge strane, jugoslovenski istoričari savremene prošlosti suočavali su se i sa nizom drugih prepreka. Istorija Jugoslavije do danas je tema koja uzburkava političke i nacionalne strasti i izaziva oprečna tumačenja i sudove.

¹ Бранко Петрановић, *Историјар и савремена епоха* (Београд: Новинско-издавачка установа „Војска”, 1994), 123.

Jugoslovenska prošlost puna je lomova koji su neposredno uticali na mesto i ulogu istoričara u društvu, ali i na njihove poglede na jugoslovensku prošlost. U autoritarnim režimima punim ideološkog naboja kakvi su bili kako režim kralja Aleksandra tako i, u znatno većoj meri, Josipa Broza Tita istoričari su neretko bili i (sa)učesnici procesa o kojima su pisali, direktno angažovani u stvaranju poželjne istorijske predstave. U društvu s nedovoljno izgrađenom svešću o značaju čuvanja istorijskih izvora istoričari su bivali lišeni pristupa primarnoj građi. Sve navedeno, kao i niz drugih činilaca, otežavali su jugoslovenskim istoričarima naučno bavljenje savremenom prošlošću. Ipak, uprkos svim ograničenjima, jugoslovenska historiografija o Jugoslaviji rođena je još tokom postojanja jugoslovenske države.

Prvu generaciju pisaca jugoslovenske prošlosti koja je stvarala već u međuratnom periodu činili su ljudi koji su uz poziv istoričara istovremeno bili i savremenici i učesnici u događajima i procesima o kojima je trebalo da daju kritički sud, a koji su u znatnoj meri još uvek bili nedovršeni. To je uveliko usložnjavalo njihovu poziciju nepristrasnih istraživača prošlih zbivanja.² U njihovim delima dominantna je bila težnja da se prikaže, pre svega inostranoj javnosti, istorija jugoslovenskih naroda, njihova želja za ujedinjenjem i svest o jugoslovenskom jedinstvu. Drugim rečima, u pitanju je bilo pisanje nedavne prošlosti zarad neposredne budućnosti. Tokom prvih godina postojanja jugoslovenske države značajan doprinos naučnom saznavanju prošlosti Velikog rata i nastanka jugoslovenske države pružen je nizom zbirki i pojedinačnih izdanja istorijskih izvora, uprkos tome što su se njihovi priređivači nalazili na granici politike, propagande i struke, motivisani prevashodno željom da se pruže argumenti protiv optužbi o krivici Srbije za otpočinjanje Prvog svetskog rata.³ Od 1920-ih godina nastajala su prva istorijska društva i časopisi.⁴ Takođe, pišu se prvi historiografski radovi o Jugoslaviji, s tim što je većina bila posvećena nastanku jugoslovenske države i njenoj predistoriji, a daleko manje periodu koji je usledio nakon 1918. godine.⁵ Nesklad između saznavanja istine o jugoslovenskom ujedinjenju, odnosno služenja svom pozivu, i pružanja doprinosa Jugoslaviji kao državi pomirenja, odnosno služenju „višem cilju” jugoslovenskih vlasti, ograničavao je domete

² Među onima koji su o nastanku jugoslovenske države pisali još tokom rata ili neposredno po njegovom okončanju ističu se pre svega Stanoje Stanojević, Jovan M. Jovanović i Vladimir Ćorović.

³ Љубодраг Димић, „Српска историографија о завршетку Великог рата и формирању југословенске државе (1918–1941)”, у *Крај рата, Срби и стварање Југославије. Зборник радова са међународној научној скупи одржаној 29–30. новембра 2018*, ур. Михаило Војводић (Београд: САНУ, 2021), 45–55.

⁴ *Jugoslovenski istorijski časopis* osnovan je 1935. godine u Beogradu.

⁵ Prvi istoričari koji su pisali o Jugoslaviji bili su Ferdo Šišić u Zagrebu, Anton Melik i Anton Ogris u Ljubljani, Vladimir Ćorović, Stanoje Stanojević, Viktor Novak, Slobodan Jovanović i Jovan M. Jovanović u Beogradu. – Ђорђе Станковић и Љубодраг Димић, *Историографија под надзором: прилози историји историографије, I* (Београд: Службени лист СРЈ, 1996), 11–13.

istoriografskih poduhvata. Tako su jugoslovenska istoriografija i društvo početak Drugog svetskog rata dočekali bez pouzdanog znanja o prošlosti jugoslovenske kraljevine.

Revolucionarna smena vlasti 1945. godine donela je i rez sa predratnim istoriografskim dostignućima i tumačenjima. Prevladao je ideološki uobličen stav prema Kraljevini Jugoslaviji, koji je, uz nestručnost, nemar prema arhivskoj građi i njenu nedostupnost, dovodio do toga da se u prvim godinama i decenijama po okončanju rata svest o međuratnoj jugoslovenskoj državi ne temelji na pouzdanom znanju, već na ideološkim postulatima i referatima jugoslovenskih partijskih ideologa i rukovodilaca.⁶ Nove vlasti istovremeno su stvarale i tumačile istoriju, a partija je rukovođila celokupnim kulturnim i naučnim životom – istoričar je u takvom sistemu bio suvišan. Veće zanimanje Komunističke partije Jugoslavije za istoričare počelo je nakon 1948. godine i sukoba sa Informbiroom, kada je prepoznata društvena i politička korist od istorijske nauke.⁷ U cilju pružanja odgovora na optužbe koje su stizale iz Moskve i drugih istočnoevropskih prestonica, trebalo je doći do znanja o sopstvenom predratnom i ratnom iskustvu. Teme na koje su istoričari savremene epohe upućivani bile su ograničene na istoriju Komunističke partije Jugoslavije, radničkog pokreta i narodnooslobodilačke borbe, dozvoljena interpretacija bila je strogo određena političkim i ideološkim okvirom, a istorija Jugoslavije svedena na istoriju klasne borbe. Ipak, značajna promena odvijala se u pogledu odnosa vlasti prema arhivskoj građi, koja je postepeno sistematizovana, čuvana i objavljivana uglavnom za potrebe političkog obračuna sa Moskvom.⁸

Novi impulsi izučavanju jugoslovenske istorije došli su krajem 1950-ih godina, kada je sve izraženija bila potreba Saveza komunista Jugoslavije da dobije sopstvenu istoriju. Iako ponovo u kontekstu „drugog ideološkog sukoba” sa Moskvom i VII partijskog kongresa (1958), ovog puta bilo je više mesta za istoričare.⁹ Na partijski podsticaj osnovani su 1959. u Beogradu, Zagrebu, Ljubljani i Sarajevu¹⁰ instituti za izučavanje istorije radničkog po-

⁶ Станковић и Димић, *Историографија под надзором*, I, 13–14.

⁷ O ideološkom nadzoru nad školstvom i nastavom istorije, ali i rastućem interesovanju partije nakon sukoba sa Informbiroom za načine obrađivanja savremene prošlosti na primeru udžbenika i nastave istorije, videti: Snježana Koren, *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945–1960): Komunistička partija Jugoslavije, nastava povijesti, historiografija* (Zagreb: Srednja Europa, 2012), 31–51; 235–274.

⁸ Станковић и Димић, *Историографија под надзором*, I, 165–174, 299–301.

⁹ Predrag J. Marković, „Kako (ni)smo pronašli ‘pravu istorijsku istinu’? Srpska istoriografija posle 1991. godine”, *Prispjevki za novejšo zgodovino* XLIV, 2 (2004): 47.

¹⁰ U pitanju su bili: u Beogradu Zavod za istoriju radničkog pokreta Srbije, koji je od 1965. poneo naziv Institut za radnički pokret Srbije, a od 1992. Institut za noviju istoriju Srbije; u Zagrebu Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, koji 1990. postaje Institut za suvremenu povijest, od 1996. Hrvatski institut za povijest; u Ljubljani Institut za zgodovino delavskega gibanja, koji od 1989. nosi naziv Inštitut za novejšo zgodovino; u Sarajevu Institut za proučavanje istorije radničkog pokreta, koji 1973. menja naziv u Institut za istoriju u Sarajevu (danas: Institut za historiju).

kreta, koji će tokom naredne dve decenije od institucija posvećenih prikupljanju, sređivanju i objavljivanju građe vezane za istoriju jugoslovenske komunističke partije i radničkog pokreta prerasti u naučne institucije koje i danas predstavljaju ključne institute za izučavanje savremene istorije u postjugoslovenskim republikama.¹¹ Otvaranje vrata Državnog arhiva FNRJ za istoričare 1958. godine označilo je početak profesionalnog bavljenja istorijom Jugoslavije. U istom periodu, saradnici na institutima sticali su stručna znanja koja su bila preduslov za kritičko bavljenje jugoslovenskom prošlošću, zapošljavani su mlađi školovani istoričari, ustanovljen je predmet Istorija narodne revolucije, kao i postdiplomski studijski program na Filozofskom fakultetu u Beogradu.¹² Teme kojima su bili posvećeni radovi prve generacije profesionalnih proučavalaca jugoslovenske prošlosti bile su vezane za Prvi svetski rat, nastanak jugoslovenske države, prilike u Kraljevini Jugoslaviji, istoriju radničkog pokreta po republikama, teror nad komunistima u Kraljevini Jugoslaviji, slom prve Jugoslavije, ustanke i narodnooslobodilačku borbu, dok je malo radova bilo je posvećeno periodu nakon 1945. godine.¹³ Iako i dalje kontrolisana i ograničavana, tokom ove decenije definitivno je formirana istoriografija o Jugoslaviji.¹⁴

Tokom 1960-ih i 1970-ih pokretani su ozbiljni naučni projekti o istoriji Jugoslavije i jugoslovenskih republika. Istraživanja istoričara bila su prevashodno vezana za istoriju radničkog pokreta, diplomatsku i vojnu istoriju, a hronološki su se sve više širila i na posleratni period. Takođe, u ovom periodu pojavili su se i prvi radovi jugoslovenskih istoričara posvećeni metodologiji, teoriji i izazovima istraživanja savremene prošlosti.¹⁵ Sredinom 1970-ih osnovana je prva (i jedina) katedra za istoriju Jugoslavije, na Filozofskom fakultetu u Beogradu.¹⁶ Drugim rečima, tokom tri posleratne dece-

¹¹ Nataša Milićević, „Uporedna analiza radova Inštituta za novejšu zgodovinu i Inštituta za noviju istoriju Srbije”, *Tokovi istorije*, 1–2 (2000): 112–113; Ibrahim Karabegović, „U povodu četrdesetogodišnjice postojanja i rada Inštituta za istoriju (*kratak osvrt*)”, *Prilozi*, 29 (2000): 39.

¹² Станковић и Димић, *Историографија у ог нагзором*, I, 183–191, 235, 265–278, 312–315, 347–349.

¹³ Među značajnijim imenima ove generacije ističu se Bogdan Krizman, Dragoslav Janković, Jovan Marjanović, Pero Morača, Ferdo Čulinović, Vasa Čubrilović, Dragovan Šepić, Dimitrije Vujović i dr.

¹⁴ Ljubodrag Dimić, „Jugoslovenska država i istoriografija”, *Tokovi istorije*, 1–4 (1999): 330–331; Hrvoje Matković, „Hrvatska historiografija o razdoblju 1918–1945”, *Historijski zbornik* 52, 1999, 188–191.

O preprekama, izazovima, metodološkim nedoumicama, ali i tadašnjem stanju izvora i istoriografske literature o istoriji socijalističke Jugoslavije, videti rad Branka Petranovića iz 1965. godine: Branko Petranović, „Metodologija i organizacija rada na istoriji SFRJ (Prilog pitanju)”, u *Istorija radničkog pokreta. Zbornik radova 1* (Beograd: Institut za izučavanje radničkog pokreta, 1956), 333–396.

¹⁵ Pionirske radove na ovom polju objavljivali su Bogo Grafenauer, Branislav Đurđev, B. Ćirković, Mirjana Gros, Andrej Mitrović, Branko Petranović, Radovan Samardžić, Vladimir De-dijer. – Dimić, „Jugoslovenska država i istoriografija”, 332–333.

¹⁶ Ђорђе Станковић и Љубодраг Димић, *Историографија у ог нагзором*: I, 15–17.

nije odvijao se proces profesionalizacije i profilisanja istorije Jugoslavije kao legitimnog naučnoistraživačkog polja. Tako je sredinom 1980-ih u osvrtu na stanje jugoslovenske historiografije Branko Petranović istakao da je, zahvaljujući većoj dostupnosti izvora, liberalizaciji arhiva, ali pre svega zahvaljujući mlađoj generaciji istoričara, obrazovanih i neopterećenih hipotezama prošlosti, savremena istorija „stekla naučno dostojanstvo”.¹⁷

Međutim, u istom osvrtu, prof. Petranović kritikovao je i rascepanost jugoslovenske historiografije, tematski uske projekte, nedovoljnu komunikaciju sa inostranstvom, izostavljanje opštejugoslovenskih naučnih regionalnih i nacionalno specifičnih tumačenja.¹⁸ Naime, šezdesete godine, tokom kojih se radala historiografija o Jugoslaviji, bile su i decenija u kojoj se rešavalo pitanje sudbine jugoslovenske države. Tenzija između dveju koncepcija, jedne koja je potencirala jugoslovenski centralizam i druge koja je prednost davala decentralizaciji, daljoj federalizaciji i većoj samostalnosti republika i pokrajina, odražavala se i na jugoslovensku historiografiju. Partija je od početka 1960-ih kritikovala „nacionalistička” tumačenja jugoslovenske prošlosti, potenciranje nacionalnih istorija i historiografija, ističući potrebu za stvaranjem opštejugoslovenske historiografije. Kao deo planova o izgradnji opštejugoslovenskih institucija za izučavanje jugoslovenske istorije, 1960. godine je Istorijski arhiv CK SKJ reorganizovan u Institut za istoriju radničkog pokreta Jugoslavije, 1962. je obnovljen *Jugoslovenski istorijski časopis*, a pred VIII kongres SKJ (1964) dolazili su podsticaji za rad na pisanju istorije Jugoslavije.¹⁹

Ipak, realnost je na tom planu bila institucionalna rascepanost, odsustvo jedinstvenih biblioteka, metodologije, koncepcije i zajedničkog rada. Instituti su bili organizovani na republičkom nivou, što je za posledicu često imalo usko postavljene istraživačke teme – u republičkim, nacionalnim ili lokalnim okvirima.²⁰ Ovakva organizacija naučnog rada, „teritorijalna parcelizacija” isto-

I pre ustanovljenja Istorije Jugoslavije kao zasebne katedre 1976. godine, u okviru svojih kurseva prof. Vasa Čubrilović doticao se i jugoslovenske istorije. U planu je bilo da 1954. godine Vladimir Dedijer drži predmet Istorija narodne revolucije, ali su usled političkih okolnosti i „slučaja Đilas–Dedijer” studenti kurs bojkotovali. Od 1958. godine Jovan Marjanović predavao je istoriju Jugoslavije od 1918. godine. Na katedri za istoriju Jugoslavije od 1976. godine predavali su Jovan Marjanović i Branko Petranović. – Ђорђе Станковић и Љубодраг Димић, *Историографија под надзором*: I, 207–212.

¹⁷ Branko Petranović, „Bez bojazni od tabu-tema”, *NIN*, 4. 8. 1985, u *Bez bojazni od tabu-tema*, 62. Generaciji istoričara jugoslovenske prošlosti koja je bila i najplodonosnija u drugoj polovini 20. veka pripadali su Branko Petranović, Andrej Mitrović, Dragoljub Živojinović, Momčilo Zečević, Janko Pleterski, Stevan K. Pavlović, Čedomir Popov, Dušan Bilandžić, Đorđe Stanković i dr.

¹⁸ Branko Petranović, „Bez bojazni od tabu-tema”, *NIN*, 4. 8. 1985, u *Bez bojazni od tabu-tema*, 64.

¹⁹ Станковић и Димић, *Историографија под надзором*, I, 15–17, 253–254, 278; Božo Repe, „Razpad historiografije, ki nikoli ni obstajala. Institucionalne povezave jugoslovanskih zgodovinarjev in skupni projekti”, *Zgodovina za vse – vse za zgodovino* 3, 1 (1996): 69–71.

²⁰ Станковић и Димић, *Историографија под надзором*, I, 339; Na primer, detaljni spisak tema projekata, naučnih konferencija, ključnih monografija i publikacija Instituta za istoriju u Banjoj Luci predstavlja dobar primer toga da su instituti u svojoj delatnosti bili upu-

riografije, gde je geografski kriterijum određivao i tematski opseg istraživanja, vodila je „polarizaciji i atomizaciji društvene svesti i kolektivnog pamćenja”.²¹

Prevaga one koncepcije uređenja jugoslovenske države koja je podrazumevala dalju federalizaciju i veću samostalnost republika sredinom 1970-ih godina svoj je odraz našla i u istoriografiji. Decentralizacija je donela veće slobode u istraživačkom radu, ali su i nacionalni odnosi u Jugoslaviji sve više uticali na načine bavljenja prošlošću.²² To se ogledalo i u reakcijama na objavljivanje 1972. godine, u jeku diskusija o ustavnim promenama, *Istorije Jugoslavije* autora Ivana Božića, Sime Ćirkovića, Milorada Ekmečića i Vladimira Dedijera, koja se vodila „po nacionalnim šavovima”.²³ Drugim rečima, i na polju istoriografije prelamala se borba koja se vodila unutar partijskog i državnog vrha.²⁴ Usled organizacije naučnoistraživačkog rada, ali i decentralizacije države, postepeno su se gubili opštejugoslovenski sadržaji, a nastajale nacionalne istoriografije.²⁵ Sredinom 1980-ih debate među istoričarima bile su sve slobodnije, a kao ključne teme o kojima su postojala različita mišljenja izdvajali su se karakter jugoslovenske kraljevine i pitanje da li je postojala jedinstvena jugoslovenska revolucija ili niz republičkih revolucija.²⁶

ćeni na republičke okvire. Videti: Vera Kržišnik-Bukić, „Institut za istoriju u Banjoj Luci i historiografija Bosne i Hercegovine 1980.–1999.”, *Prilozi*, 29 (2000): 301–320.

²¹ Мирослав Јовановић, „Криза и историја: Друштвена криза и историјска свест у Србији почетком 21. века”, *Годишњак за друштвену историју* 1–3 (2006): 100.

²² Станковић и Димић, *Историографија њог надзором*, I, 344–345.

²³ Коста Николић, *Прошлост без историје. Полемике у југословенској историографији 1961–1991* (Београд: ИСИ, 2003), 46–67; Polemika koja se vodila mahom na stranicama *Gledišta* i *Časopisa za suvremenu povijest* objavljena je 2022. godine u: *Istorija Jugoslavije u svjetlu kritike. Polemike u jugoslavenskim časopisima 1973–1976*. (prir. Božidar Jakšić) (Sarajevo, Beograd, Zagreb: Buybook, Mostart, Srednja Europa, 2022).

²⁴ Станковић и Димић, *Историографија њог надзором*, I, 15–17.

²⁵ Repe, „Razpad historiografije, ki nikoli ni obstajala”, 69–78; Između ostalog, 1981. godine prestao je da izlazi *Jugoslovenski istorijski časopis*. Zvanični razlog je bio manjak finansijskih sredstava, ali se spekulisalo da je stvarni razlog oznaka „jugoslovenski” u njegovom naslovu. Prilikom obnavljanja časopisa 1987. novi glavni urednik prof. Čedomir Popov je odgovornost za gašenje prebacio na tadašnjeg predsednika Saveza istoričara Jugoslavije Alija Hadrija, kao i opšte procese „parcijalizacije i dezintegracije” jugoslovenskog društva krajem 1970-ih i početkom 1980-ih godina. Videti intervju sa Č. Popovim „I istoričari teraju modu” i „Vratio se IČ”, objavljene u: Чедомир Попов, *Историја на делу. Разговори 1982–2012*, прир. Јелена Попов (Нови Сад: Матица српска, 2016), 95–103.

²⁶ O debati koja se o istoriji Kraljevine Jugoslavije 1985. razvila između Dušana Bilandžića i Branka Petranovića prilikom „Nedelje marksističkih rasprava” u Neumu 1985. a nastavila i proširila narednih godina, videti: Коста Николић, *Прошлост без историје*, 94–123; Izbor uvodnih izlaganja sa „Nedelje marksističkih rasprava” održane 1985. u Neumu, videti: *Nedelja marksističkih rasprava '85. istoriografija marksizam i obrazovanje* (Beograd: Izdavački centar Komunist, 1986). O različitim tumačenjima istorije jugoslovenske kraljevine i pitanju da li je postojala jedinstvena revolucija ili niz nacionalnih revolucija, videti posebno priloge Branka Petranovića i Janka Pleterskog objavljene u ovom zborniku: Branko Petranović, „Istoriografske kontroverze o Jugoslaviji” (str. 57–75); Janko Pleterski, „Pitanje nacije i revolucije u jugoslovenskim zemljama u XIX i XX veku – istorijski smisao Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije” (str. 76–82).

Sredinom 1980-ih bilo je jasno da među jugoslovenskim istoričarima postoje sasvim različite interpretacije jugoslovenske prošlosti, a te razlike najčešće su išle po nacionalnim linijama.²⁷

Istovremeno, tokom 1980-ih godina, sa popuštanjem ideoloških stege, najpre u široj javnosti, a zatim i u historiografiji, povećava se interesovanje za teme iz jugoslovenske prošlosti koje su tokom prethodnih decenija bile prećutkivane, gurane u zaborav, ili tumačene isključivo u skladu sa dozvoljenim okvirima partijske dogme. Te tendencije, koje su obuhvatale reinterpretaciju Drugog svetskog rata, otvaranje pitanja komunističke represije i njenih žrtava, rehabilitacije, nove pristupe izučavanju Kraljevine Jugoslavije, otkrivanje „buržoaskih“ istoričara, razgradnju kulta Titove ličnosti, ali i „bratstva i jedinstva“ zasnovanog između ostalog na neotvaranju spornih pitanja iz Drugog svetskog rata, doći će do još jačeg izraza tokom naredne decenije.²⁸

Tokom 1980-ih i 1990-ih godina dolazi do generacijske smene na univerzitetima i institutima. Nova generacija istoričara, oslobođena partijske kontrole i tabua, zaslužna je za otvaranje novih, kontroverznih tema, kao i za nove metodološke pristupe. U postjugoslovenskim historiografijama prisutni su podudarni trendovi. Raste zainteresovanost za teoriju, metodologiju, istoriju historiografije, kritičku samorefleksiju. Tematski spektar širi se sa dominantne političke na kulturnu, društvenu, rodnu istoriju, istoriju svakodnevice, institucija, društvenih grupa, sećanja i dr.²⁹ Istovremeno, tendencije posmatranja određenih pojava u nacionalnim ili republičkim okvirima, uz zanemarivanje opšteg jugoslovenskog konteksta, primetne još od 1960-ih godina, bivaju sve naglašenije.³⁰ U kontekstu raspada zajedničke jugoslovenske države i ratova koji su usledili historiografija je, negde u većoj, a negde u ma-

²⁷ Dimić, „Jugoslovenska država i historiografija“, 333–335; Борис Москових, „На путу према преокрету: настанак Југославије (1918) у српској историографији седамдесетих и осамдесетих година 20. века“, у *Трендови у савременој српској историографији*, ур. Миле Бјелајац (Београд: ИНИС, 2023), 453–474.

²⁸ Predrag Marković, Miloš Ković, and Nataša Milićević, „Developments in Serbian Historiography since 1989“, in *(Re)Writing History. Historiography in Southeast Europe after Socialism*, Ulf Brunnbauer ed. (Münster: Lit Verlag, 2004), 282, 311–316; Predrag J. Marković, „Kako (ni)smo pronašli ‘pravu istorijsku istinu?’“, 50–52; Oto Luthar, „Between Reinterpretation and Revisionism. Rethinking Slovenian Historiography of the 1990s“, in *(Re)Writing History*, 333–335; Ulf Brunnbauer, „Historiography, Myths and the Nation in the Republic of Macedonia“, in *(Re)Writing*, 165–200; Budak, „Post-socialist Historiography in Croatia since 1990“, 155–158.

²⁹ Marković, Ković, and Milićević, „Developments in Serbian Historiography“, 286–288; 295–304; Marković, „Kako (ni)smo pronašli ‘pravu istorijsku istinu?’“, 57–60; Dimić, „Jugoslovenska država i historiografija“, 336; Christian Promitzer, „Whose is Bosnia? Post-Communist Historiographies in Bosnia and Herzegovina“, in *(Re)Writing History*, 61–62; Oto Luthar, „Between Reinterpretation and Revisionism. Rethinking Slovenian Historiography of the 1990s“, in *(Re)Writing History*, 337–339; Bosiljka Janjatović, „U povodu 30. obljetnice izlaženja Časopisa za suvremenu povijest (1969.–1999.)“, *Časopis za suvremenu povijest* 31, 3 (1999): 457–458.

³⁰ Promitzer, „Whose is Bosnia?“, 57–58; Milićević, „Uporedna analiza“, 127.

njoj meri, imala znatnu ulogu u izgradnji i/ili učvršćivanju nacionalnih identiteta. Sa raspadom jugoslovenske države i krahom jugoslovenske ideje na samom kraju 20. veka došlo je i do „kolapsa istorijske svesti u koju je bilo utkano jugoslovensko istorijsko iskustvo”.³¹ Takva uloga i upotreba istorije i njena isprepletanost sa dnevopolitičkim dešavanjima nesumnjivo su negativno uticali na razvoj postjugoslovenskih historiografija, dalje polarizujući tumačenja jugoslovenske prošlosti i onemogućavajući njeno racionalno sagledavanje.³² Ipak, kako je prof. Miroslav Jovanović početkom ovog veka upozoravao, raspad jugoslovenske države ne sme značiti i „zaborav jugoslovenskog iskustva”, već je prema njemu potreban racionalan odnos – ni „glo-rifikacija”, ni „amputacija”.³³

Talasi okupljanja istraživača sa postjugoslovenskog prostora

Decenija raspada socijalističke Jugoslavije i ratova za jugoslovensko nasleđe donela je prelom u saradnji i komunikaciji istoričara iz bivših jugoslovenskih republika. Ipak, s početkom novog veka nastupile su i izvesne promene na ovom planu, koje su se delom podudarale i sa smenom generacija. Te promene dovele su do organizovanja niza naučnih skupova, okruglih stolova, radionica, seminara i festivala motivisanih kako političkim, tako i stručnim potrebama. Ovi susreti su na različite načine uticali na istraživače, odnosno na njihovo pisanje o istoriji Jugoslavije. Posmatrajući godine pokretanja i trajanja skupova, njihov karakter, program, ciljeve, strukturu učesnika i drugo, skupove istraživača sa postjugoslovenskog prostora možemo svrstati u četiri grupe ili u četiri talasa.

Prvi talas su predstavljali *Dijalog povjesničara/istoričara* (1998–2005), *Dijalog historičara* (2003–2004) i skupovi *Srpsko-hrvatski odnosi u 20. veku* (2008–). Njih su pokrenule, organizovale ili podstakle inostrane fondacije i organizacije iz Nemačke i Austrije, i akcenat je postavljen na dijalog i pomirenje istraživača u regionu, odnosno u zemljama koje su u najvećoj meri pogođene događajima 1990-ih. Ovom talasu hronološki pripadaju i *Desničini susreti* (2005–), iako je njihov karakter u određenoj meri drugačiji.

U organizaciji nemačke fondacije „Fridrih Nauman”³⁴ od 1998. do 2005. godine je održano deset naučnih skupova pod nazivom *Dijalog povje-*

³¹ Мiрослав Јовановић, „Крiza и историја: Друштвена криза и историјска свест у Србији почетком 21. века”, *Годишњак за друштвену историју* 1–3 (2006): 100.

³² Ovakav trend možda je najočitiji bio u ratom razorenoj Bosni i Hercegovini, gde su se tokom 1990-ih godina profilisale sa stanovišta institucija i istorijske interpretacije sasvim odvojene historiografije u Sarajevu i Republici Srpskoj. – Promitzer, „Whose is Bosnia?”, 65–69.

³³ Мiрослав Јовановић, „Крiza и историја”, 109–110.

³⁴ Fondacija „Fridrih Nauman” za slobodu (Friedrich Naumann Stiftung für die Freiheit) – nemačka liberalna fondacija osnovana 1958. godine, bliska nemačkoj Partiji slobodnih demokrata, koja promoviše ljudska prava, demokratiju i slobodno tržište kroz obrazovne i istraživačke projekte širom sveta.

snjčara/istoričara sa ciljem okupljanja za istim stolom istoričara iz Srbije i Hrvatske. Prva četiri su održana u Pečuju (Mađarska), a naredni u Herceg Novom, Zagrebu, Beogradu, Zadru, Vršcu i Osijeku. Na skupovima je bilo ukupno 165 učesnika (41 žena – 25%), najviše iz Hrvatske (85 – 52%) i SRJ / Srbije i Crne Gore (57 – 34,5%), dok su ostali dolazili iz SAD (7), SR Nemačke (6), Austrije (3), Makedonije (2), Švajcarske (2), Češke (1), Bosne i Hercegovine (1), Poljske (1). Pored istoričara, kojih je svakako bilo najviše, učesnici *Dijaloga* bili su i pojedini demografi, ekonomisti, filozofi, politikolozi, pravnici, sociolozi i drugi. Većinu učesnika su činili doktori nauka, odnosno najviše učesnika je radilo na fakultetima i naučnim institutima i pripadali su generacijama koje su stasale u socijalističkoj Jugoslaviji.³⁵ U okvirima ovih skupova je pripremljeno i objavljeno deset zbornika radova (2000–2008).³⁶

Fondacija je pokrenula inicijativu održavanja *Dijaloga*, smatrajući da je, nakon više godina prekida, zbog zajedničke prošlosti važno obnoviti dijalog stručnjaka koji se bave prošlošću u Srbiji i Hrvatskoj.³⁷ Okupljanje naučnika iz dveju zemalja zamišljeno je kao „proces izgradnje poverjenja”.³⁸ Mile Bjelajac i Gordana Krivokapić-Jović, istraživači iz Instituta za noviju istoriju Srbije, istakli su da je ovaj projekat omogućio prvi put značajnu razmenu znanja između dve sredine koja je prekinuta 1991. godine.³⁹ Zoran Janjetović, koji je pored Igora Graovca i Vladimira Gajgera bio jedini istraživač koji je učestvovao na svim skupovima u okviru *Dijaloga*, smatrao je da su skupovi doneli „mnogo toga dobrog”, ali da nisu ispunili ciljeve organizatora. Rešavanje svih istoriografskih problema između istoričara iz susednih država prema njegovim rečima „nije moglo da se desi”. Kao glavne uzroke navedenog istakao je: (1) nesuglasice unutar „nacionalnih reprezentacija”, budući da su obe istoriografije bile „suviše razvijene i heterogene” da bi nastupile sa zajedničkim stavovima; (2) mali broj učesnika koji su se bavili istim ili sličnim temama, što je prema njegovim rečima bio osnovni preduslov za polemike. S druge strane, Janjetović navodi da su „nehotično” postignuti drugi ciljevi: istraživači, ali i šira naučna javnost su stekli uvid u rad susedne istoriografije; istaknuto je mnogo tema i istraživača; starije kolege koje su se poznavale pre rata obnovile su stara poznanstva; mlađi istraživači su se među-

³⁵ Igor Graovac, „Deset skupova (1998.–2005.) i knjiga/zbornika radova (2000.–2008.) 'Dijalog povjesničara/istoričara'”, u *Dijalog povjesničara – istoričara* 10/1, prir. Igor Graovac (Zagreb: Zaklada Friedrich Naumann; Zajednica istraživača *Dijalog*. Udruga za promicanje znanstvenog dijaloga, 2008), 13–96.

³⁶ Sve zbornike su priredili Hans-Georg Flek i Igor Graovac (osim desetog zbornika koji je priredio sam Graovac) u izdanju fondacije „Fridrih Nauman” (deseti zbornik je imao suizdavača: Zajednica istraživača *Dijalog*. Udruga za promicanje znanstvenog dijaloga). Videti i: Čemu *Dijalog povjesničara/istoričara?*, prir. Igor Graovac (Zagreb: Zaklada Friedrich Naumann; Zajednica istraživača *Dijalog*. Udruga za promicanje znanstvenog dijaloga, 2005).

³⁷ Graovac, „Deset skupova (1998.–2005.)”, 15.

³⁸ Graovac, „Deset skupova (1998.–2005.)”, 16–17.

³⁹ Mile Bjelajac i Gordana Krivokapić-Jović, *Prilozi iz naučne kritike – srpska istoriografija i svet. Uticaji jugoslovenske krize na stranu i domaću istoriografiju* (Beograd: INIS, 2011), 9.

sobno upoznali, a sklopljeno je i mnogo prijateljstava, što je pomoglo razvoju saradnje koja traje i danas (više na personalnom nego na institucionalnom planu). I pored navedenog, Janjetović dodaje da je Fondacija „uradila ogromnu stvar za istoriografsku saradnju između dveju zemalja i da njen doprinos ne sme biti izostavljen iz pregleda savremene istorije, bilo srpske, bilo hrvatske historiografije”.⁴⁰ Prema ocenama Igora Graovca, poverenje između učesnika je tokom ovih skupova „uspostavljeno do te mjere da su slobodno raspravljane i teme o najnovijoj prošlosti, odnosno da više i nije bilo *tabu* tema”. *Dijalog* je pokazao i da postoje „povjesničari koji historiju shvaćaju kao znanost, a ne kao politiku”.⁴¹ Skupovi su prestali da se održavaju budući da se Fondacija okrenula novim projektima. Njeni predstavnici su smatrali „da su eto sad i Srbija i Hrvatska postale normalne demokratske zemlje” kojima nije više potrebna njena pomoć pri organizovanju takvih skupova. Vlade Srbije i Hrvatske nisu bile voljne da nastave finansiranje *Dijaloga*.⁴²

„Dijalog historičara” – skupovi u Bosni i Hercegovini bili su „neka vrsta proširenja” *Dijaloga povjesničara/istoričara*. Imajući u vidu „brojna sporna pitanja i činjenicu nepostojanja dijaloga među glavnim naučnim centrima u Bosni i Hercegovini”, fondacija „Fridrih Nauman” je odlučila da bude pokrovitelj i ovih skupova.⁴³ Važnu ulogu u njihovoj organizaciji imao je i Institut za istoriju iz Sarajeva. Skupovi su održani u Banjaluci, Mostaru (2003) i Neumu (2004).⁴⁴ Učesnici su uglavnom dolazili iz Bosne i Hercegovine, ali je bilo i onih iz Hrvatske, Srbije i Crne Gore, Nemačke i SAD.⁴⁵ Referati sa drugog skupa objavljeni su u zborniku radova *Naučni skup Historiografija u Bosni i Hercegovini od 1990. do 2003. godine*.⁴⁶ *Dijalozi historičara* ipak nisu doneli očekivane rezultate. Zaključujući svoj izveštaj sa trećeg i poslednjeg skupa, istoričar Edin Radušić je istakao: „Stariji historičari su do sada, nažalost, pokazali da se bez obzira na organiziranje ovakvih i sličnih okupljanja teško odriču svog pristupa historiji. Većina istoričara i povjesničara iz Banja Luke i Mostara čak ne pokazuju ni neku naročitu spremnost da učestvuju na okupljanjima historičara izvan njihovog *nacionalnog entiteta*. Zatvaraju se u svoje avlije i zaključavaju već zatvorena vrata na njima.”⁴⁷

⁴⁰ Imejl Zorana Janjetovića, poslat Nikoli Koneskom 15. 4. 2025.

⁴¹ Graovac, „Deset skupova (1998.–2005.)”, 17, 49.

⁴² Imejl Zorana Janjetovića.

⁴³ Edin Radušić, „Naučni skup: Modernizacija društva u Bosni i Hercegovini. Dijalog historičara BiH, Neum, 10–12. septembar 2004”, *Prilozi* 35 (2006): 257–259.

⁴⁴ Najveći broj učesnika trećeg skupa bio je iz Sarajeva, ali su učestvovali i istoričari iz drugih delova Bosne i Hercegovine (Banja Luka, Mostar), kao i iz Srbije (Latinka Perović), Hrvatske (Drago Roksandić, Igor Graovac), Nemačke i Sjedinjenih Američkih Država.

⁴⁵ Husnija Kamberović i drugi, *Pola stoljeća Instituta za istoriju* (Sarajevo: Institut za istoriju, 2009), 46.

⁴⁶ „Naučni skup Historiografija u Bosni i Hercegovini od 1990. do 2003. godine”, ur. Adnan Huskić i Husnija Kamberović (Sarajevo: Friedrich Naumann Stiftung, 2003).

⁴⁷ Radušić, „Naučni skup: Modernizacija društva u Bosni i Hercegovini. Dijalog historičara BiH”, 257–259.

U julu 2007. godine, u Salzburgu, sastali su se pojedini naučnici iz bivše Jugoslavije i predstavnici međunarodnog Instituta za istorijsku pravdu i pomirenje (Institute for Historical Justice and Reconciliation)⁴⁸ i razgovarali o strategijama i ciljevima za razvoj buduće akademske saradnje, u cilju promovisanja dijaloga i pomirenja u postjugoslovenskom regionu. Na tom sastanku se raspravljalo i o ideji stvaranja Centra za istoriju, demokratiju i pomirenje (Center for History, Democracy and Reconciliation, skraćeno CHDR) pod okriljem Instituta. Ova ideja je potom i ostvarena.⁴⁹ Sedište centra je u Novom Sadu, a predsednik Upravnog odbora je Darko Gavrilović, istoričar, redovni profesor na Prirodno-matematičkom fakultetu u Novom Sadu. Centar je do sada organizovao više od trideset međunarodnih skupova, okupivši stručnjake iz regiona, ali i iz svetske naučne zajednice, u cilju podrške procesu demokratizacije i pomirenja u regionu. Od ovog broja, sedamnaest skupova nosilo je naziv „Srpsko-hrvatski odnosi u 20. veku” i svi su održani u selu Golubić (opština Obrovac) u Hrvatskoj.⁵⁰ Prvi skup posvećen dijalogu o srpsko-hrvatskim odnosima u prošlom veku održan je 2008. godine i od tada se skupovi redovno organizuju svake godine. Učesnici su naučnici i političari od kojih je većina rođena i stasala u socijalističkoj Jugoslaviji. Mnogi učesnici su učestvovali na više od jednog skupa. Radovi predstavljeni na ovim skupovima objavljeni su na sajtu Centra.⁵¹

Istraživači iz bivših jugoslovenskih republika okupljali su se i na skupovima pod nazivom *Program društveno-humanističkih i kulturoloških istraživanja „Desničini susreti”*. Inicijativu za pokretanje „Desničinih susreta” pokrenuo je još 1989. godine, u Zavodu za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, istoričar Drago Roksandić. Naredne godine je održan prvi skup. Međutim, „što je 1991. godina više odmicala, bilo je jasnije da su ‘Desničini susreti’ inicijativa za mirna vremena”, istakao je Roksandić. Obeležavanje stogodišnjice rođenja književnika Vladana Desnice 2005. godine predstavljalo je prvi korak ka obnavljanju navedene inicijative.⁵² Od 2006. godine pa sve do današnjih dana ovi skupovi su redovno organizovani u različitim mestima u Hrvatskoj i jednom u Beogradu (2016). Glavni organizator je Centar za komparativnohistorijske i interkulturne studije koji deluje u okvirima Filozofskog fakulteta u Zagrebu.⁵³ Učesnici su uglavnom

⁴⁸ Institut za istorijsku pravdu i pomirenje [The Institute for Historical Justice and Reconciliation (IHJR)] bavi se nerešenim istorijskim nasleđem u multietničkim i multikulturalnim društvima i promoviše razumevanje, toleranciju, pomirenje. Sedište Instituta je u Hagu. Detaljnije o Institutu: <https://ihjr.org/> (datum pristupa 10. 4. 2025).

⁴⁹ Sajt centra: <https://chdr-ns.com/ko-smo-mi/> (pristupljeno 10. 4. 2025)

⁵⁰ <https://chdr-ns.com/međunarodni-skupovi/> (pristupljeno 10. 4. 2025)

⁵¹ <https://chdr-ns.com/naucni-radovi/> (pristupljeno 10. 4. 2025)

⁵² Detaljnije: Drago Roksandić, *Iluzije slobode. Ogledi o Vladanu Desnici* (Zagreb: Politička kultura, 2017).

⁵³ <http://ckhis.ffzg.hr/hr/istrazivanja/programi/program-drustveno-humanistickih-i-kulturoloških-istrazivanja-desnicini-susreti/o-programu/>

dolazili iz Hrvatske i Srbije, ali je bilo i onih iz drugih zemalja. Većina učenika je rođena i odrasla u socijalističkoj Jugoslaviji, ali je bilo i onih koji su studirali tokom 1990-ih i 2000-ih. Zbornici radova sa naučnih skupova „Desničini susreti” objavljeni su u Biblioteci „Desničini susreti” Centra za komparativnohistorijske i interkulturene studije, pod uredništvom Draga Roksandića i Ivane Cvijović Javorine.⁵⁴

Pored navedenih serijskih, bilo je i pojedinačnih skupova koji su okupljali istraživače iz bivših jugoslovenskih republika na kojima se razgovaralo o temama iz istorije Jugoslavije. Jedan od takvih skupova bio je Međunarodni naučni skup *Tito: viđenja i tumačenja* (od 7. do 9. maja 2010. godine) u organizaciji Instituta za noviju istoriju Srbije, a u saradnji sa Arhivom Jugoslavije i Institutom za jugoistočne studije iz Regenzburga.⁵⁵ Ovaj skup možemo uvrstiti u drugi talas skupova istraživača sa postjugoslovenskog prostora. Učesnici skupa bili su istoričari i naučnici iz Srbije (41), Slovenije (7), Hrvatske (5), Bosne i Hercegovine (2), Makedonije (2), Crne Gore (1), Rusije (4), Nemačke (4), Češke (2), Bugarske (2), Švajcarske (2), SAD (1), Francuske (1), Velike Britanije (1) i Indije (1).⁵⁶ Pripadali su generaciji istraživača koja je odrasla i bila naučno formirana u socijalističkoj Jugoslaviji i koja je bila svedok tragičnih događaja iz 1990-ih godina. Kao jedan od rezultata skupa objavljen je i zbornik radova.⁵⁷ Redakcija zbornika je istakla da je na konferenciji „uspostavljen dijalog o ključnim problemima istorije, kao i nekim još uvek neprijatnim pitanjima koja se tiču sadašnjosti u regionu zapadnog Balkana” i da je to bio „prvi pokušaj okupljanja akademske i šire društvene zajednice kroz razgovor o delatnosti složene političke i istorijske ličnosti kakva je bio Josip Broz Tito”.⁵⁸ Olga Manojlović Pintar, urednica zbornika zaposlena u Institutu za noviju istoriju Srbije, istakla je da je atmosfera na skupu bila podsticajna za debate, da je otvarala prostor za šire analize jugoslovenske istorije druge polovine 20. veka, kao i da su na skupu uspostavljeni odlični odnosi sa akademskim institucijama iz zemlje i inostranstva, što je otvorilo puteve za saradnju u narednim godinama. Prema mišljenju Olge Manojlović Pintar, neuspeo pokušaj kolega iz Sarajeva da 2014. godine organizuju zajednički naučni skup povodom stogodišnjice izbijanja Prvog svetskog rata

⁵⁴ Zbornici se mogu naći na: https://openbooks.ffzg.unizg.hr/index.php/FFpress/catalog/series/Desnicini_susreti

⁵⁵ Skup su finansijski pomogli Ministarstvo za nauku i tehnologiju, Fondacija „Fridrih Nauman”, Odeljenje Velike Britanije za međunarodni razvoj i Fond za otvoreno društvo. Članovi Programskog saveta bili su ugledni predstavnici akademske zajednice iz Srbije i inostranstva: Latinka Perović, Mile Bjelajac, Milan Ristović, Ljubodrag Dimić, Todor Kuljić, Dragan Bogetić, Milan Terzić, Igor Graovac, Konstantin Nikiforov, Wolfgang Hepken, Katrin Lutar Tavar, Vera Katz.

⁵⁶ Program skupa: <https://www.inisbgd.co.rs/celo/titos.pdf>

⁵⁷ *Tito – viđenja i tumačenja. Zbornik radova*. Ur. Olga Manojlović Pintar (Beograd: INIS; Arhiv Jugoslavije, 2011).

⁵⁸ Isto, 9–10.

usporio je, a u nekim slučajevima i onemogućio nastavak plodne saradnje koja se činila veoma izglednom 2010. godine.⁵⁹

Treći talas karakteriše uspostavljanje redovnih skupova, odnosno festivala koji su u većoj meri uključili mlađe istraživače rođene posle raspada Jugoslavije, popularizaciju istorijske nauke, program koji nije suvo akademski: *Socijalizam na klupi* (2013), *Kliofest* (2014) i *History Fest* (2017). U ovom periodu razvija se i mreža Međunarodne asocijacije studenta istorije (ISHA) organizacije na postjugoslovenskom prostoru.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli i Centar za kulturološka i povijesna istraživanja socijalizma pri Sveučilištu Jurja Dobrile pokrenuli su 2013. godine skup *Socijalizam na klupi*. Organizatori su naveli da je cilj ovog skupa: „jačanje komunikacije i suradnje među znanstvenicima koji se bave bliskim socijalističkim i postsocijalističkim temama, neovisno o tome djeluju li u Hrvatskoj, susjednim državama ili daljem inozemstvu, te jesu li porijeklom vezani za južnoslavenski prostor ili im je on tek predmet znanstvenog interesa”.⁶⁰ Ovi skupovi održavaju se svake druge godine (2013, 2015, 2017, 2019, 2021, 2023, 2025), a nakon svakog skupa objavljujani su i zbornici radova.⁶¹ Većina autora dolazila je iz Hrvatske (oko 66%), ali je bilo i onih iz Srbije (oko 15%) i drugih zemalja.

Centar za kulturološka i povijesna istraživanja socijalizma i Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli pokrenuli su 2015. godine doktorsku radionicu. Ovu radionicu, koja svake godine okuplja doktorande i doktorantkinje iz oblasti istorije i srodnih disciplina, pokrenuo je i od samih početaka je vodi prof. dr Igor Duda, uz saradnju i angažman mladih kolega iz Hrvatske i inostranstva. Ona omogućava razmenu znanja i ideja, podstiče diskusiju i povezivanje mladih istraživača, kao i mapiranje novih istraživačkih trendova. Tokom deset godina postojanja održano je oko 130 izlaganja doktoranada i učestvovalo oko 40 pozvanih predavača, a među doktorandima je bilo i oko 90 polaznika sa inostranih univerziteta, što je radionici dalo snažan međunarodni karakter.⁶²

Festival povijesti – *Kliofest*, manifestacija posvećena popularizaciji istorije i srodnih nauka, pokrenut je u Zagrebu 2014. godine. Glavni organizatori su bili Udruga za promicanje kulture povijesti, Nacionalni odbor za povijesne znanosti, Društvo za hrvatsku povjesnicu, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu i Hrvatski državni arhiv. U prvom programu, naslovljenom „Zakoraćite u svijet povijesti!”, navedeno je da su ciljevi ovog festivala: „posjetiteljima približiti povijesnu znanost i njezine stvaratelje, popularizirati nakladničku djelatnost na polju historiografije i srodnih znanosti, potaknuti raspravu među povjesničarima o nekim važnim pitanjima struke te op-

⁵⁹ Imejl Olge Manojlović Pintar, poslat Nikoli Koneskom 12. 5. 2025.

⁶⁰ https://www.unipu.hr/ckpis/socijalizam_na_klupi/2013 (pristupljeno 10. 4. 2025)

⁶¹ <https://www.unipu.hr/ckpis/cekapisarnica> (pristupljeno 10. 4. 2025)

⁶² https://www.unipu.hr/ckpis/doktorska_radionica/2024 (pristupljeno 20. 8. 2025)

ćenito njihova mjesta i položaja u današnjem hrvatskom društvu te tijekom nekoliko dana povijest postaviti u žižu kulturnih događanja". Navedeno je trebalo postići okruglim stolovima, tribinama, predstavljanjem knjiga, predavanjima, radionicama, izložbama, filmskim programom. Učesnici su bili hrvatski istoričari, ali je bilo „nekoliko gostiju iz inostranstva”.⁶³ Kako je istakao jedan od učesnika, istoričar Tomislav Brandolica, *Kliofest* je nastao u specifičnom trenutku – u godinama neposredno nakon velike recesije, kada je u Hrvatskoj bilo teško pronaći posao u istoričarskoj struci, a nije bilo ni većih naučnih ili izdavačkih poduhvata.⁶⁴ Pokretači festivala, posebno Damir Agičić i novoosnovana Udruga Kliofest, želeli su da popune taj vakuum i ojačaju vidljivost historijske nauke u javnom prostoru. Brandolica naglašava da je festival imao pozitivnu ulogu i kao mesto umrežavanja, a da se vremenom proširio izvan Zagreba, obuhvativši različite gradove širom Hrvatske, uz teme značajne za lokalne zajednice. Tokom narednih godina, sve do danas, festival je svake godine organizovan na isti ili sličan način kao prve godine. Prema Brandolicičinim rečima, *Kliofest* je otvoren za učesnike različitih ideoloških opredeljenja. Ipak, sam format programa, zamišljen kao niz predstavljanja knjiga i tematskih okruglih stolova, često pogoduje tome da učesnici dele slične stavove, pa razgovori češće ostaju u okvirima „ugodnih razgovora” nego što prerastaju u polemičke rasprave.⁶⁵

Kliofest je inspirisao istoričara Husniju Kamberovića da 2017. godine u Bosni i Hercegovini pokrene *History Fest*. Glavni organizator je Udruženje za modernu historiju. Od samog početka, festival je zamišljen kao prostor okupljanja istoričara različitih generacija i iz različitih zemalja, kako bi se na panelima, predavanjima, promocijama knjiga i radionicama razgovaralo o značajnim historijskim temama, često vezanim za važne godišnjice. Pored programa za širu javnost, deo festivala čine i specijalizovane aktivnosti poput doktorskih radionica i letnjih škola za studente, čime se podstiče uključivanje mlađih istraživača i njihovo umrežavanje sa iskusnijim kolegama.⁶⁶ Jedan od učesnika ovog festivala, istoričar Luka Savčić istakao je da je „History Fest važna regionalna manifestacija koja gotovo deceniju svake godine u Sarajevu okuplja brojne istoričare i istoričarke sa postjugoslovenskog prostora i šire, pružajući im priliku da na različitim panelima, predavanjima i promocijama knjiga razgovaraju o zajedničkoj prošlosti”.⁶⁷ On je posebno naglasio značaj doktorske radionice, nastale s idejom da se mladi istraživači i doktorski kandidati predstave starijim kolegama, ali i da se međusobno upoznaju i uspostave saradnju.

⁶³ https://web.archive.org/web/20210513163838/http://haw.nsk.hr/arhiva/vol6/3779/45518/www.historiografija.hr/kliofest/pdf/Kliofest_program.pdf (pristupljeno 10. 4. 2025)

⁶⁴ Imejl Tomislava Brandolice, poslat Nikoli Koneskom 5. 7. 2025.

⁶⁵ <https://www.kliofest.hr/> (pristupljeno 10. 4. 2025)

⁶⁶ <https://www.historyfest.ba/> (pristupljeno 10. 4. 2025)

⁶⁷ Imejl Luke Savčića, poslat Nikoli Koneskom, 14. 8. 2025.

Jedan od važnih „kanala” saradnje mladih istoričara iz regiona predstavlja i Međunarodna asocijacija studenata istorije (ISHA). ISHA je organizacija koja okuplja studente istorije iz celog sveta. Balkanske, naročito sekcije sa prostora bivše Jugoslavije već dugi niz godina predstavljaju najbrojniji deo ove međunarodne organizacije, što govori o potrebi mladih ljudi sa ovog prostora da se povežu i razmene svoj doživljaj prošlosti. Iako su teme ISHA seminara najčešće opšteg karaktera, na njima mladi učesnici često govore o istoriji Jugoslavije na osnovu svojih istraživanja, a jedan seminar se bavio specifično Jugoslavijom („Yugoslavia Revisited”, Osijek, 14–18. mart 2018). Budući da su u pitanju studentski seminari, akademski nivo ovih skupova nije visok, ali pruža priliku mnogim mladim istoričarima da uspostave kontakte sa kolegama iz regiona, koji se kasnije mogu pokazati vrlo korisnim u pogledu jačanja akademske saradnje.⁶⁸

Četvrti talas – Istorija Jugoslavije: perspektive mladih istraživača sa postjugoslovenskog prostora

Postojeća potreba za razmenom gledišta, istraživačkih uvida i iskustava, međusobnim upoznavanjem i umrežavanjem nove generacije istoričara sa postjugoslovenskog prostora prepoznata je u Institutu za noviju istoriju Srbije. Prvi po redu naučni skup „Istorija Jugoslavije: perspektive mladih istraživača sa postjugoslovenskog prostora”, organizovan 2024. godine, predstavlja upravo odgovor na tu potrebu.⁶⁹ Namera organizatora bila je da okupe mlađu generaciju istoričara iz svih bivših jugoslovenskih republika, da pruže prostor za otvorenu akademsku diskusiju, da steknu uvide u to kojim se temama bave kolege iz drugih krajeva bivše Jugoslavije, koja istraživačka pitanja postavljaju i kojim teorijskim pravcima slede, ne bežeći od kontroverznih tema, a u nadi da će time pokrenuti novi talas skupova sa postjugoslovenskog prostora, akademski forum za ukrštanje pogleda na zajedničku prošlost, bez gneva i pristrasnosti, ali i bez zaklanjanja iza kulisa političke korektnosti.

Svedočanstvo o tome da procena organizatora o potrebi sazivanja jednog ovakvog skupa nije bila pogrešna pružio je širok odziv u svim krajevima bivše Jugoslavije. Na adresu Instituta za noviju istoriju Srbije stiglo je, u predviđenom roku, čak 57 validnih prijava (i više prijava koje su stigle posle kraja roka za prijavu) za učešće na naučnom skupu *Istorija Jugoslavije: perspektive mladih istraživača sa postjugoslovenskog prostora*. Iako je prvobitno planirano učešće dvadeset istraživača, usled velikog interesovanja, uz podršku direktora INIS-a Mileta Bjelajca, broj učesnika povećan je na tride-

⁶⁸ Više o ISHA: <https://ishainternational.wordpress.com/>

⁶⁹ Daniel Siter, „International Scholarly Conference ‘The History of Yugoslavia: Perspectives of Young Researchers from Post-Yugoslav Area’, Institute for Recent History of Serbia, Archives of Yugoslavia, Belgrade, 15–18 October 2024”, *Tokovi istorije*, 3 (2024): 297–298.

set dvoje. Ipak, i sa tako povećanim brojem, nije bilo moguće prihvatiti gotovo polovinu (25) pristiglih prijava na skup, što je organizacioni odbor konferencije stavilo pred težak zadatak.

Prijave su stigle iz svih bivših jugoslovenskih republika. Budući da je konferencija održana u Srbiji, koja je i najveća bivša jugoslovenska republika, najviše prijava stiglo je upravo iz te zemlje – gotovo polovina (47,4%), odnosno 27 prijavljenih. Od ovog broja, ogromna većina, čak 22, bila je iz Beograda. Osim prijava iz Beograda, stigle su još samo tri prijave sa Univerziteta u Prištini, jedna prijava iz Kragujevca i još jedna iz Novog Sada. Nije bilo nijednog prijavljenog sa Univerziteta u Nišu. Ovi podaci upućuju na nekoliko mogućih zaključaka. Prvi je da je proces centralizacije u Srbiji poprimio značajne razmere, što je vidljivo iz činjenice da van Beograda ima malo istraživača i doktoranada koji se bave istorijom Jugoslavije; drugi, da postoji nedovoljna komunikacija između institucija koje se bave naučnoistraživačkim radom, odnosno nedovoljna vidljivost Instituta za noviju istoriju Srbije izvan Beograda; i konačno, da se veći broj prijavljenih iz Srbije, odnosno Beograda, u odnosu na druge države iz regiona, najpre može objasniti geografskom blizinom, odnosno činjenicom da je konferencija održana u Beogradu, a ne drugim faktorima. Na drugom mestu po broju prijavljenih našla se Slovenija (10 prijava), zatim Hrvatska (8), Bosna i Hercegovina (5), Severna Makedonija (4) i na kraju Crna Gora sa dve prijave. Ovakav trend prati u većoj meri ono što bi bilo očekivano s obzirom na populaciju republika,⁷⁰ uz značajan izuzetak Slovenije, koja je, uprkos tome što se po broju stanovnika ubraja u manje bivše jugoslovenske republike, imala značajan broj prijava. Slovenija je, osim po broju prijava specifična i po tome što su prijavljeni iz Slovenije imali najpravnomerniji raspored po slovenačkim univerzitetima. Od deset prijavljenih, njih petoro bilo je sa Univerziteta u Ljubljani, dvoje sa Univerziteta u Mariboru, dvoje sa Primorskog univerziteta u Kopru, i jedan iz Firence u Italiji. Od osam prijava iz Hrvatske, šest ih je došlo iz Zagreba, jedna iz Zadra i jedna iz Bolonje u Italiji. Četiri od pet prijava iz Bosne i Hercegovine stigle su iz Sarajeva (jedna preostala iz Istočnog Sarajeva), a svi prijavljeni iz Severne Makedonije bili su sa Univerziteta u Skoplju. Obe prijave iz Crne Gore došle su od istraživača koji su doktorandi na stranim univerzitetima – u Minhenu i Lesteru. Ovi podaci mogu ukazati na dobro razvijene veze Srbije (odnosno Instituta za noviju istoriju Srbije) sa Slovenijom, kao i na razgranatu mrežu naučnoistraživačkih institucija u ovoj zemlji. U slučaju ostalih zemalja, očigledna je sličnost sa Srbijom, gde su prijave van glavnog grada retke ili nepostojeće, što može ukazivati na slabije interesovanje manjih univerziteta i institucija za učešće u konferencijama ovakvog tipa, odnosno, na nedostatak naučnoistraživačkog kadra koji bi mogao uzeti učešće u njima.

⁷⁰ Ne postoje podaci o broju „istoričara po glavi stanovnika” u bivšim jugoslovenskim republikama, što naravno znači da ne postoje ni podaci o broju istraživača. Ipak, razumno je pretpostaviti da će broj istoričara i naučnika bar delimično pratiti broj stanovnika.

Jedna od ideja skupa bila je i da, za razliku od nekih prethodnih događaja koji su pratili zatvoreni sistem preporuka, poziv za ovu konferenciju bude potpuno otvoren za sve koji bi za njega saznali. Jedan od ciljeva bio je ne samo da se učvrste već postojeće veze između naučnih radnika iz regiona već i da se uspostave potpuno nove veze sa pojedincima i institucijama sa kojima ranije nije bilo saradnje.

Anketa koja je nakon konferencije sprovedena među učesnicima⁷¹ otkrila je da je najveći broj njih za održavanje konferencije čuo preko društvenih mreža (52%) i preko prijatelja ili poznanika (43%). Svega 5% učesnika za konferenciju je čulo preko medija, a 10% preko institucije u kojoj je zaposleno.⁷² Ovi podaci ukazuju na sve veći značaj društvenih mreža u promociji nauke i povezivanju istraživača, kao i na tradicionalnu važnost ličnih poznanstava. Slabo medijsko prisustvo ukazuje na nizak položaj koji istorija kao nauka zauzima u javnom prostoru (što ne treba mešati sa položajem koji zauzima istorija kao opšta tema), ali služi i kao podsticaj za snažnije delovanje na ovom polju u budućnosti. Činjenica da je svega 10% učesnika za konferenciju saznalo preko svoje matične institucije ukazuje na nedovoljnu komunikaciju među naučnim institucijama i otkriva još jedno od mogućih polja poboljšanja za budućnost.

Prosečna godina rođenja prijavljenih učesnika bila je 1993. Organizacioni odbor skupa dao je vrlo blagu prednost mlađim kandidatima, u želji da podstakne njihovo uključivanje u naučni život, što je evidentno iz podatka da je prosečna starost prihvaćenih kandidata bila pola godine niža, a odbijenih pola godine viša od prosečne starosti prijavljenih kandidata. Na poziv se prijavilo 12 doktora nauka i 45 doktoranada. Od tog broja prihvaćeno je šest prijava doktora nauka i 26 doktoranada, što opet ukazuje na malu prednost koju je Organizacioni odbor dao manje afirmisanim kolegama. U pogledu regionalne pripadnosti, procenti prijavljenih i prihvaćenih istraživača iz šest bivših jugoslovenskih republika gotovo da su identični (grafikoni 1 i 2).

Glavni kriterijumi pri izboru kandidata koji su bili prihvaćeni bili su, svakako, kvalitet njihovog apstrakta i značaj predložene teme. Nažalost, Organizacioni odbor je morao da odbije više kvalitetnih prijava koje su se bavile istorijskim fenomenima nakon 1991. godine, s obzirom na to da su izlazile iz pozivom definisanog hronološkog okvira konferencije.⁷³ Od ostalih prijava, čak 32 apstrakta, odnosno preko 50%, imalo je u fokusu temu iz perioda socijalističke Jugoslavije (1945–1992), 13 prijava bavilo se periodom Kraljevine SHS/Jugoslavije, a šest Drugim svetskim ratom. Posmatrano po

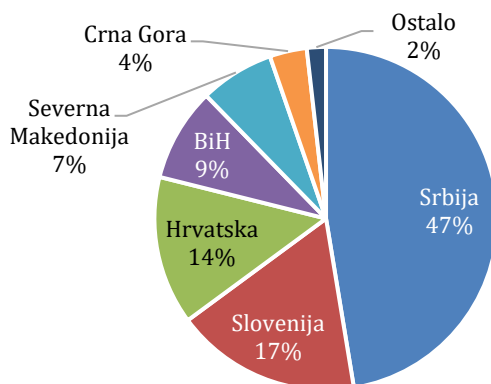
⁷¹ Evaluacija Međunarodnog naučnog skupa „Istorija Jugoslavije: perspektive mladih istraživača sa postjugoslovenskog prostora”, anonimna anketa sprovedena među učesnicima konferencije u oktobru 2024.

⁷² Anketa je dozvoljavala više odgovora.

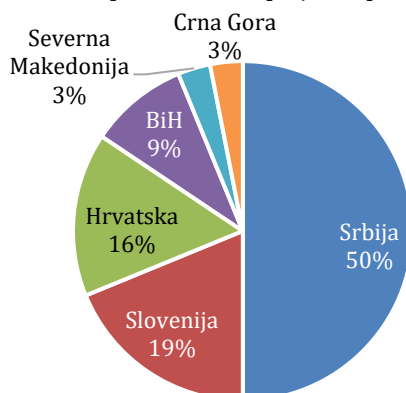
⁷³ Tekst poziva može se naći na: <https://inis.bg.ac.rs/lat/vesti/9/2024/04/05/poziv-za-naucni-skup-mladih-istrazivaca-sa-post-jugoslovenskog-prostora.html>

zemljama, iz Srbije najviše prijava se bavilo socijalističkim periodom (22), zatim periodom Kraljevine SHS/Jugoslavije (6 radova), i ratnim periodom (2 rada), što je u skladu sa generalnim trendom prijava za konferenciju. Istraživači iz Hrvatske prijavili su skoro isključivo teme iz socijalističkog perioda (7/8), što može ukazivati na veću okrenutost, makar mlađih generacija hrvatskih historičara ovom periodu. Iz Slovenije su stigle po četiri prijave sa temama iz socijalističkog i predratnog perioda – zanimljiv kontrast u odnosu na Hrvatsku, pa i Srbiju, gde je period pre 1941. godine pomalo zapostavljen. Pet prijava iz Bosne i Hercegovine je vrlo ravnomerno raspoređeno: dva rada bavila su se temama iz predratne Jugoslavije, jedan se bavio Drugim svet-skim ratom i dva istraživača su prijavila temu iz socijalističkog perioda. Iz Severne Makedonije i Crne Gore nisu stigle prijave sa temama iz perioda Kraljevine SHS/Jugoslavije: njihovi istraživači prijavili su, ravnomerno, teme iz Drugog svetskog rata i perioda socijalističke Jugoslavije.

Procenat pristiglih prijava, po zemljama

Procenat prihvaćenih prijava, po zemljama

Grafikoni 1 i 2: pristigle i prihvaćene prijave za skup, po zemljama.

Autori iz Srbije su u najvećem broju prijavili teme koje su vezane za istoriju ideja (5), diplomatsku (5) i ekonomsku istoriju (5). Iako je, naravno, ovaj uzorak ograničen, on može pružiti solidan uvid u to koje se teme prevashodno obrađuju na doktorskim studijama u Srbiji trenutno. Dok je diplomatska istorija nešto što tradicionalno privlači pažnju istraživača, delimično iznenađenje može predstavljati značajniji broj radova iz ekonomske istorije, koja je često bila zanemarivana u ranijoj domaćoj historiografiji.⁷⁴ Interesantan je i veći broj radova iz istorije ideja i izraženo interesovanje mladih istraživača za pitanja jugoslovenskog socijalizma i samoupravljanja. Na još manjem uzorku iz Slovenije (10 prijava), prisutna je velika raznolikost tema (manjine, istorija organizacija, kulturni fenomeni...), a najprisutnije su prijave za koje bi se moglo reći da pokrivaju oblast političke istorije. Slično Sloveniji, i autori iz Hrvatske ponudili su vrlo raznovrsne teme iz istorije obrazovanja, kulture, ideja i ekologije. Autori iz Bosne i Hercegovine prijavljivali su u većoj meri radove koji se svrstavaju u opštu političku istoriju, dok su autori iz Crne Gore i Severne Makedonije u svojim prijavama najviše isticali teme iz diplomatske i vojne istorije. Naravno, s obzirom na ovako ograničen uzorak, nemoguće je davati precizne ocene o novim temama koje se rade na univerzitetima u regionu, ali i takav uzorak nudi zanimljiv i potencijalno značajan uvid u teme kojima su mladi istraživači sa prostora bivše Jugoslavije posvećeni. Iako se mogu uočiti određene regionalne razlike, bilo bi potrebno analizirati znatno veći broj prijava tokom dužeg vremenskog perioda kako bi se mogli iznositi zaključci o stvarnim tendencijama u regionalnim historiografijama. Jedino na primeru Srbije, odakle je došao i najveći broj prijava, mogu se uočiti određene pojave – poput većeg prisustva ekonomskih tema i tema iz istorije ideja, koje, s obzirom na strukturu prijavljenih, zasada najviše govore o tome šta se zapravo izučava na doktorskim studijama na Univerzitetu u Beogradu. Možda će budući skupovi sličnog karaktera omogućiti da se slični zaključci izvedu i za ostale istoriografske centre u regionu bivše Jugoslavije.

Učesnici konferencije vrlo pozitivno su ocenili svoje iskustvo i rezultate skupa. Preko 90% učesnika dalo je maksimalnu ocenu (5) skupu, dok su svi učesnici (100%), izrazili želju da se ponovo prijave na ovakvu konferenciju.⁷⁵ Najveći broj učesnika istakao je da im je učešće na skupu donelo nova poznanstva i konekcije sa kolegama iz regiona (preko 90%), kao i sagledavanje istorije Jugoslavije iz drugačijih perspektiva (81%). Dve trećine ispitanika (66,7%) navelo je da im je učešće na skupu donelo ideje i sugestije značajne za njihova dalja istraživanja, a 52% učesnika istaklo je da je saznalo za nove izvore i literaturu na skupu. Ispitanici su takođe istakli značaj održavanja ovakvog skupa u Arhivu Jugoslavije, kao jedne od ključnih institucija za istraživanje istorije bivše zajedničke države. Učesnici su visoko ocenili i kva-

⁷⁴ „Трендови у савременој српској историографији”, ур. Миле Бјелајац (Београд: INIS, 2023).

⁷⁵ Anketa je dozvoljavala više odgovora. – Evaluacija Međunarodnog naučnog skupa „Istorija Jugoslavije: perspektive mladih istraživača sa postjugoslovenskog prostora”, anonimna anketa sprovedena među učesnicima konferencije u oktobru 2024.

litet drugih izlaganja (4,76/5), njihove teme istraživanja (4,67) i naročito diskusiju nakon panela (4,81).⁷⁶ Ovi podaci pokazuju da je skup imao više uloga – od širenja akademskog znanja o različitim temama, diskusija o zajedničkoj prošlosti iz različitih perspektiva, do onih pragmatičnijih, ali vrlo važnih – upoznavanje i umrežavanje mladih istraživača iz regiona.

Od 32 rada koja su prihvaćena za izlaganje na konferenciji, najveći broj njih (22) bavio se periodom socijalističke Jugoslavije. Ovo nije iznenađujuće, s obzirom na to da je ovaj period najduži i manje istražen od perioda pre Drugog svetskog rata i ratnog perioda. O periodu pre 1941. godine pričalo je sedam učesnika, a o periodu Drugog svetskog rata njih troje. Tematski gledano, najviše radova bavilo se diplomatskom (5) i ekonomskom (5) istorijom, kao i istorijom ideja (5), uglavnom ideja jugoslovenskog socijalizma. Osim toga, na konferenciji je bilo i više radova koji su se bavili demografskim istraživanjima (migracije, manjine), ali i pitanjima istorije organizacija i istorije saobraćaja. Ostali radovi dotakli su pitanja socijalne zaštite, odnosa religije i države, obrazovanja i ekologije. Tri rada iz perioda Drugog svetskog rata bavila su se, manje ili više direktno, pitanjima ratnih zločina. Radovi iz perioda Kraljevine SHS/Jugoslavije imali su raznovrsniji opseg tema od radova iz socijalističkog perioda i bilo ih je teže povezati u tematske panele. Ovo se može tumačiti činjenicom da je ovaj period bolje pokriven u istoriografiji u smislu osnovnih tema, te su mladi istraživači sada u prilici da se bave manje istraženim temama. S druge strane, veći broj radova iz diplomatske i ekonomske istorije socijalističke Jugoslavije govori o tome da postoji još dosta prostora za istraživanje ovog perioda i u ovim oblastima.

Slika 1. Međunarodni naučni skup „Istorija Jugoslavije: perspektive mladih istraživača sa postjugoslovenskog prostora“, Arhiv Jugoslavije, Beograd, 15–18. oktobar 2024.

⁷⁶ Isto.

O radovima u zborniku

Teme izlaganja učesnika na skupu „Istorija Jugoslavije: perspektive mladih istraživača sa postjugoslovenskog prostora” odredile su i sadržaj ovog zbornika. Ukupno 28 naučnih radova, čiji autori dolaze iz pet zemalja (Srbija, Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Severna Makedonija), raspoređeno je u šest tematskih poglavlja.

I Na raskršćima epoha: dva početka i jedan kraj Jugoslavije

Jugoslovenska istorija puna je lomova, naglih promena i diskontinuiteta. Prvu celinu u okviru ovog zbornika, naslovljenu „Na raskršćima epoha: dva početka i jedan kraj Jugoslavije”, čine radovi koji su na različite načine posvećeni prelomnim tačkama, krajevima i novim počecima, kakve su predstavljale godine 1918, 1945. i 1990. Istraživači iz Srbije, Bosne i Hercegovine i Slovenije su, korišćenjem različitih vrsta istorijskih izvora, osvetlili i prikazali pojedine važne segmente istorije ovih prelomnih tačaka ili njihovih posledica, doprinoseći boljem razumevanju nastanka jugoslovenske kraljevine i socijalističke Jugoslavije, odnosno nestanka jugoslovenske države i stvaranja novih država na njenom prostoru.

Nastankom prve jugoslovenske države bavi se msr Vukašin Marić u radu pod naslovom „Eksperti *Inquiryja* i jugoslovensko pitanje, 1917–1919”. Na osnovu neobjavljene građe pohranjene u Kongresnoj biblioteci i Nacionalnom arhivu u Vašingtonu, kao i objavljenih dokumenata, autor analizira politiku Sjedinjenih Američkih Država prema jugoslovenskom pitanju u periodu od 1917. do 1919. godine u kontekstu priprema SAD za Konferenciju mira u Parizu. U fokusu ovog rada nalaze se analize eksperata okupljenih oko organizacije *Inquiry* i razlozi koji su doveli do podrške nastanku jugoslovenske države, čime autor ukazuje na isprepletanost i međusobne uticaje nauke i politike u domenu spoljnostopolitičke analize.

U svom radu „Izveštavanje muslimanske političke štampe u Bosni i Hercegovini o odlasku i protjerivanju članova osmanske dinastije iz Osmanskog Carstva i Republike Turske (1922–1924)” msr Amer Maslo sagledava ukidanje sultanata (1922), proglašenje Republike Turske (1923) i ukidanje halifata (1924) kao svojevrsan novi početak ne samo za istoriju Turske već i za muslimane izvan granica nekadašnjeg Osmanskog carstva, konkretno na prostoru Bosne i Hercegovine. Pišući o izveštavanju muslimanske štampe u Jugoslaviji o ovim događajima, autor otvara i veoma važna pitanja političkog i verskog identiteta i lojalnosti stanovništva u periodima kada su se granice i politički poreci dramatičnom brzinom menjali.

U radu pod naslovom „Rad zemaljskih i Pokrajinske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u procesu istraživanja ratnih zločina počinjenih na teritoriji Jugoslavije tokom Drugog svetskog rata” msr

Tamara Stojanović na primeru Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača analizira uspostavljanje novog poretka i novog poimanja pravde pred kraj i po okončanju Drugog svetskog rata. Kroz uporednu analizu delatnosti zemaljskih i pokrajinske komisije, autorka identifikuje unutrašnjepolitičke, međunarodne, dnevno-političke i ideološke uticaje na rad ovih komisija, nedvosmisleno ukazujući i na njihovu instrumentalizaciju u procesu revolucionarne smene vlasti na jugoslovenskom prostoru.

Politikom komunističkih vlasti u deceniji po dolasku na vlast u Jugoslaviji i njihovim nastojanjima da u skladu sa komunističkom ideologijom oblikuju novi društveni poredak i uspostave nov vrednosni sistem bavi se i msr Ratko Minić u radu pod naslovom „Sekularizacija u Deževskom, Sjeničkom i Štavičkom srezu (1944–1955)”. Autor u ovom radu na primeru područja na kom je živelo i muslimansko i pravoslavno stanovništvo, a koje je odlikovala ekonomska i prosvetna zaostalost, kao i usled rata zaoštreni odnosi među stanovništvom različitih veroispovesti, analizira ciljeve, strategiju, metode, ali i neuspehe i prepreke na koje su nove komunističke vlasti nailazile u nastojanju da iskorene religijska osećanja jugoslovenskih građana.

Krajem „velike” Jugoslavije, ali istovremeno i novim početkom za stanovnike nekadašnjih jugoslovenskih republika bavi se msr Janez Osojnik u radu pod naslovom „Plebiscit u Republici Sloveniji 23. decembra 1990. godine: mogućnosti istorijskog razmatranja”. Autor na osnovu neobjavljene arhivske građe, ali i niza objavljenih izvora (dokumenata, memoara, dnevnika, štampe), smeštajući predmet analize u širi jugoslovenski kontekst, propituje način na koji je održan plebiscit u Sloveniji 1990. godine, njegovu legitimnost, (ne)dvosmislenost postavljenog pitanja, zaključujući da je on sproveden na takav način da se u legitimnost njegovih rezultata ne može sumnjati.

II Ideje i identiteti: između nacionalnog, nadnacionalnog i internacionalnog

Pitanja nacionalnog identiteta, ideoloških orijentacija i reprezentacije prošlosti bila su važan deo jugoslovenske političke i kulturne dinamike tokom celog 20. veka. Radovi okupljeni u celini „Ideje i identiteti: između nacionalnog, nadnacionalnog i internacionalnog” se iz različitih uglova bave ovim temama – od međuratne konstrukcije istorijskih narativa i jugoslovenskih heroja, preko odnosa između socijalizma i nacionalizma, do ideoloških osnova jugoslovenske spoljne politike i dijasporskih vizija panslavizma. Zajednički imenitelj ovih radova jeste analiza načina na koje su ideje oblikovale institucije, političke prakse i identitete, ali i načina na koje su različiti akteri – istoričari, intelektualci, partije, iseljenici – tumačili i preoblikovali te ideje u skladu sa vlastitim ciljevima i društvenim kontekstima. U fokusu su ne samo zvanične politike identiteta, već i tenzije, paradoksi i pregovori koji su pratili njihov nastanak i trajanje.

Kako su se u praksi razilazile državljanska i nacionalna pripadnost, posebno u prečanskim krajevima, pokazuje dr Oliver Pejić u radu „Dometi i ograničenja pripadnosti državnom narodu u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca: iskustva iz ‘prečanskih krajeva’”. Kroz analizu konkretnih slučajeva iz dve oblasti u Jugoslaviji (Štajerske i Bačke), Pejić osvetljava kako su neusklađena zakonodavna rešenja i administrativna zatezanja stvarala produženo stanje pravne i identitetske nesigurnosti za veliki broj ljudi, naročito do 1928. godine, kada je donošenjem novog Zakona o državljanstvu konačno uveden ujednačen sistem regulisanja državljanske pripadnosti. Rad pokazuje da je subjektivni osećaj pripadnosti često bio u raskoraku s objektivnim statusom u očima države, što je stvaralo napetosti između ideologije nacionalnog jedinstva i realnosti institucionalnog delovanja. Iako je glavni fokus njegovog istraživanja na prvoj deceniji postojanja Kraljevine SHS, Pejić pruža uvid i u širi komparativni okvir, značajan za razumevanje sličnih procesa u drugim evropskim postimperialnim državama, ali i samoj Jugoslaviji u njenim kasnijim fazama razvoja.

U radu „U potrazi za jugoslovenskim herojima: konstrukcija zajedničkih srednjovekovnih heroja u jugoslovenskoj međuratnoj historiografiji” msr Vukašin Zorić analizira kako se ideja zajedničkog nacionalnog identiteta artikulirala kroz međuratnu historiografiju. U središtu njegovog interesovanja nalaze se pokušaji istoričara da u srednjem veku pronađu ličnosti koje bi mogle poslužiti kao simboli jugoslovenskog jedinstva. Kroz analizu radova Stanoja Stanojevića, Vladimira Ćorovića, Ferda Šišića, Viktora Novaka i Milka Kosa, autor osvetljava kako su se određeni srednjovekovni vladari, pre svih Ljudevit Posavski i Tvrtko I, konstruisali kao preteče jugoslovenske integracije. Rad pokazuje kako je univerzitetska historiografija bila deo šireg projekta izgradnje državnog identiteta, oscilirajući između iskrene naučne ambicije i prilagođavanja dominantnom političkom narativu. Posebna pažnja posvećena je razlikama između beogradskih, zagrebačkih i ljubljanskih interpretacija, ali i kontinuitetima u predstavljanju heroja kao stubova zajedničke prošlosti.

Transnacionalna komponenta identitetskih konstrukcija posebno dolazi do izražaja u radu dr Milana Mrđenovića „Panslavizam među američkim Slovencima i njihov odnos prema Jugoslaviji u periodu između 1938. i 1945. godine”. Fokusiran na ulogu panslavizma kao ideološkog i identitetskog okvira u zajednici slovenskih iseljenika u SAD, rad analizira stavove Lujada Adamića, Ivana Moleka i Jurija Trunka, čije su se interpretacije kretale između političkog pragmatizma, kulturne solidarnosti i verske bliskosti. Mrđenović pokazuje kako je panslavizam funkcionisao kao sredstvo povezivanja sa evropskim slovenskim narodima i alat u borbi protiv fašizma, ali i kako je njegov značaj počeo da opada u posleratnom periodu. U tom smislu, panslavizam je predstavljen kao prolazni, ali značajan koncept u istoriji slovenačke dijasporne i njenim odnosima sa Jugoslavijom.

U radu „Nacionalizam i socijalizam u Jugoslaviji krajem 1960-ih i početkom 1970-ih: dinamika odnosa između Partije i intelektualaca” msr Ma-

rino Badurina analizira ambivalentan odnos između Saveza komunista Jugoslavije i intelektualaca u vremenu političke liberalizacije i ideoloških preispitivanja. Autor pokazuje kako su se socijalistički univerzalizam i nacionalne težnje neretko preplitali, dok su intelektualci istovremeno kritički propitivali i reprodukovali dominantni narativ. Poseban akcenat stavljen je na tenziju između kritike partijskog monopola i oslanjanja na njegov ideološki okvir. Iako su ukazivali na slabosti sistema, kapacitet intelektualaca za suštinsku transformaciju ostao je ograničen okvirima u kojima su delovali.

Srodne ideološke pomake iz nešto drugačijeg ugla osvetljava msr Luka Savčić u radu „Borba protiv imperijalizma, kolonijalizma i nekolonijalizma: tumačenje proleterskog internacionalizma u socijalističkoj Jugoslaviji”. Proučavajući razvoj i promene značenja ovog ključnog pojma jugoslovenskog socijalizma, autor prati kako je proleterski internacionalizam, u početku oblikovan po sovjetskom modelu, nakon raskida sa Staljinom počeo da se redefiniše u pravcu sopstvenog puta. Tokom 1960-ih godina dolazi do ključne promene: jugoslovenski internacionalizam sve se jasnije oslanja na lenjinistički koncept antiimperijalizma, tumačen kroz snažno izražen antikolonijalni okvir. U skladu sa politikom nesvrstanosti, ovaj pojam postaje oslonac nove spoljnopolitičke orijentacije, utemeljene na solidarnosti sa narodima „Trećeg sveta” i distanci prema blokovskoj podeli. Rad ukazuje na to kako se tumačenje ovog pojma kretalo između ideološke doslednosti i političkog pragmatizma, prateći šire transformacije jugoslovenskog spoljnopolitičkog i ideološkog identiteta.

III U traganju za ravnotežom: privredni izazovi socijalističke Jugoslavije

Posebnu celinu unutar zbornika, naslovljenu „U traganju za ravnotežom: privredni izazovi socijalističke Jugoslavije”, čini grupa od šest radova posvećenih temama iz ekonomske istorije. Autori ovih radova pristupaju složenim pitanjima privredne istorije kroz inovativne metodološke okvire, kombinujući klasičnu arhivsku analizu sa statističkim uvidima i savremenim teorijskim pristupima. Zajednički imenitelj njihovih istraživanja jeste analiza protivrečnih impulsa koji su oblikovali jugoslovensku privredu: težnja ka modernizaciji i izvoznoj orijentaciji, nasuprot institucionalnim slabostima, tržišnim disfunkcijama i sve izraženijoj fragmentaciji. Kroz teme trgovinske politike, industrijskog razvoja i svakodnevnih ekonomskih praksi, ovi radovi osvetljavaju pojedine segmente složenog mehanizma funkcionisanja jugoslovenske privrede. Umesto jednostavnih odgovora, tekstovi otvaraju prostor za dublje razumevanje privrede koja se neprekidno kretala između ideala samoupravljanja i tržišnih zahteva, između pokušaja integracije i procesa dezintegracije, između razvoja i krize.

Za ovaj zbornik dr Momir Ninković pripremio je rad pod naslovom „Izložba jugoslovenske robe široke potrošnje u Kijevu (15. jul – 4. avgust 1963)”. Vrlo detaljnom analizom istorijskih izvora o ovom značajnom događaju

za jugoslovensko-sovjetsku trgovinu, autor je prikazao čitaocima način funkcionisanja jugoslovenske ekonomske propagande u inostranstvu. Osim toga, ovaj rad nudi i uvid u odnose Jugoslavije sa SSSR-om, jednim od njenih ključnih spoljnotrgovinskih partnera tokom šezdesetih godina dvadesetog veka.

Spoljnom trgovinom bavio se i msr Miloš Čorbić u radu „Odnos jugoslovenske spoljne politike i spoljne trgovine početkom 1960-ih godina na primeru trgovinskog aranžmana „Triglav““. Autor u njemu pruža uvid u mnogobrojne probleme koje je Jugoslavija imala prilikom sklapanja poslova sa zemljama tzv. „Trećeg sveta“, odnosno, u slučaju posla „Triglav“, Indonezijom. Analiza arhivskih izvora o ovom aranžmanu omogućila je autoru da ukaže na poteškoće koje je jugoslovenska privreda imala u ovom periodu, kao i da ponudi objašnjenje za neuspeh privredne saradnje sa nesvrstanim zemljama u tom trenutku, uprkos značajnoj političkoj volji vrha države na ovom polju.

Temu spoljne trgovine kompletira rad dr Ognjena Tomića pod naslovom „Jugoslovenske privredne reforme u kontekstu spoljne trgovine: kvantitativna analiza (1955–1980)“. Ovaj rad ima u fokusu unutrašnju dinamiku jugoslovenske privrede, odnosno privredne reforme koje je državni vrh sproveo u cilju liberalizacije spoljne trgovine. Podrobnom analizom statističkih podataka preko šest odgovarajućih parametara, autor je ispitao uticaj i rezultate mera Privredne reforme na jugoslovensku spoljnotrgovinsku razmenu u kratkom i srednjem roku i ponudio istoriografsko tumačenje ovih trendova.

Dr Ilija Kukobat je obradio vrlo značajnu temu u svom radu „Odnosi među jugoslovenskim avio-kompanijama: konkurencija, saradnja, neuspela integracija (1947–1991)“. Autor se fokusirao na kompleksne i višeslojne odnose među domaćim avio-prevoznicima u socijalističkoj Jugoslaviji, sa posebnim naglaskom na dinamiku između JAT-a kao dominantne kompanije i manjih prevoznika koji su delovali u različitim fazama posleratnog perioda. Kroz analizu obimne arhivske građe iz Arhiva Jugoslavije, u radu je prikazan razvoj međusobnih odnosa ovih kompanija – od početnih nesuglasica i paralelnog rada na međunarodnom tržištu, preko perioda koordinacije i zajedničkih inicijativa, do neuspešnih pokušaja njihove institucionalne integracije.

Pitanje nestašice robe široke potrošnje u uslovima ekonomske krize u Jugoslaviji osamdesetih godina obradio je msr Đorđe Lalić u radu pod naslovom „Nestašica kafe u socijalističkoj Jugoslaviji u vreme ekonomske krize: ekonomski i sistemski uzroci“. Autor je analizirao višeslojne uzroke dugotrajne nestašice kafe – od devizne krize, neuspešne decentralizacije i nereálnih spoljnotrgovinskih mehanizama, do problema u definisanju statusa same robe i nejasnih nadležnosti u formiranju cena. Rad pokazuje kako je naizgled nebitna nestašica prerastala u simbol šireg ekonomskog i političkog rasula, izazivajući potrošačku histeriju i podstičući crno tržište, a istovremeno urušavajući poverenje građana u sposobnost države da obezbedi osnovne životne potrebe.

U svom radu „*Istraplastika* – prilog poznavanju gospodarske povijesti središnje Istre u socijalističkoj Jugoslaviji (od kraja 1950-ih do 1980)“

msr Ivan Smoljan primenjuje mikroistorijski pristup u analizi uspona jedne od ključnih pazinskih fabrika u socijalističkom periodu. Prateći razvoj „Istraplastike”, autor paralelno osvetljava i širu transformaciju čitavog regiona Pazina – od izrazito agrarnog područja do lokalnog industrijskog centra. Osim što donosi nova saznanja za privrednu istoriju Istre u socijalističkom periodu, ovaj rad kroz mikroprimer razmatra i šire procese jugoslovenskog privrednog razvoja: od teških posleratnih početaka i značaja lokalne inicijative, preko intenzivne industrijalizacije i pojave potrošačkog društva tokom sedamdesetih, pa sve do ekonomske krize osamdesetih godina.

IV Društvena (ne)briga: pristupi zaštiti dece, kulturne baštine i životne sredine u Jugoslaviji

Naročito mesto u zborniku zauzima poglavlje pod naslovom „Društvena (ne)briga: pristupi zaštiti dece, kulturne baštine i životne sredine u Jugoslaviji”, koje okuplja tri studije koje se, svaka na svoj način, bave društvenim praksama brige (i njenog izostanka) u različitim vremenskim i tematskim kontekstima jugoslovenskog 20. veka. Ove teme – zaštita dece, odnos prema kulturnom nasleđu i percepcija prirodnog okruženja – osvetljavaju važne aspekte institucionalne i ideološke selekcije vrednosti: šta društvo odlučuje da zaštititi, a šta da zanemari. Autori ovih radova, koji potiču iz tri različite države, pristupaju temama kroz detaljnu analizu istorijskih izvora, uz oslonac na savremenu historiografsku literaturu i promišljanje o društvenim značenjima zaštite i brige. Povezivanjem ovih razuđenih primera, ova grupa radova ne pretenduje da pruži sintezu, već da otvori prostor za razmišljanje o ovim, često zanemarenim temama u jugoslovenskoj historiografiji.

U svom radu „Prilog proučavanju zaštite dece u Kraljevini Jugoslaviji 1918–1941” msr Tamara Kosijer prikazuje razvoj institucionalne i privatne brige o deci u Jugoslaviji u međuratnom periodu, sa posebnim fokusom na zakonska i organizaciona rešenja, uključujući donošenje prvog jedinstvenog zakona u zemlji iz ove oblasti. Autorka analizira dinamiku između državnih politika, lokalnih samouprava i privatne inicijative, osvetljavajući kako su ratne posledice, budžetska ograničenja i nedostatak stručnih kadrova oblikovali praksu dečje zaštite. Rad pokazuje da je, uprkos ograničenjima, uloga države u zaštiti dece u ovom periodu znatno ojačala u poređenju s prethodnim epohama i postavlja temelje za buduća istraživanja u ovoj oblasti.

Rad msr Aleksandra Andonova „Jugoslavija i UNESCO (1960–1974)” istražuje intenzivnu i višeslojnu saradnju Socijalističke Jugoslavije sa ovom specijalizovanom agencijom Ujedinjenih nacija, u periodu koji se poklapa sa usponom jugoslovenske nesvrstane politike. Autor detaljno prikazuje ulogu Jugoslovenske nacionalne komisije za UNESCO u povezivanju međunarodnih programa s domaćim institucijama i društvom. Kroz analizu obimne arhivske građe i literature, rad osvetljava kako su programi tehničke pomoći, kulturne zaštite i kadrovskog usavršavanja doprineli razvoju različitih sek-

tora u Jugoslaviji, ali i jačanju njenog međunarodnog položaja. Saradnja sa UNESCO-om prikazana je kao značajan instrument spoljnopolitičkog delovanja i unutrašnje modernizacije u Jugoslaviji.

Rad msr Bruna Raguža „Izvori i metode za proučavanje povijesti okoliša u periodu od 1945. do 1990. godine na području SR Hrvatske” predstavlja važan doprinos razvoju moderne ekološke istorije. Autor daje pregled ključnih izvora, metodoloških pristupa i teorijskih okvira za proučavanje odnosa između čoveka i životne sredine u socijalističkom razdoblju, s posebnim osvrtom na interdisciplinarni potencijal ove teme. Posebno se ističe važnost povezivanja lokalnih primera s globalnim ekoistorijskim trendovima i razumevanja šireg društvenog značaja ovakvih istraživanja.

V U pokretu i na margini: migracije, izbeglištvo i pripadnost u jugoslovenskom kontekstu

Pitanjima unutrašnjih i spoljašnjih migracija posvećeni su radovi okupljeni u okviru poglavlja „U pokretu i na margini: migracije, izbeglištvo i pripadnost u jugoslovenskom kontekstu”. Iako potiču iz drugačijih vremenskih okvira i tematskih pristupa, tri rada okupljena u ovoj grupi povezuje pažnja usmerena ka ljudima: njihovim kretanjima, statusima i sudbinama u različitim društvenim i političkim okolnostima. Autori pristupaju ovim pitanjima kroz raznovrsne metodološke okvire – od statističke analize poimeničnih popisa stanovništva i rada s arhivskom građom, do proučavanja lokalnih administrativnih politika i svakodnevnog života u kriznim situacijama. U fokusu su različiti oblici mobilnosti: migracije unutar države, premeštanja pod pritiskom rata, kao i međunarodno iseljavanje, ali i načini na koje društvo i država odgovaraju na njih. Iako se bave različitim geografskim prostorima i istorijskim trenucima, radovi se međusobno dopunjuju u razumevanju načina na koje su migracije – bilo unutrašnje ili spoljašnje, dobrovoljne ili prinudne – oblikovale iskustvo pojedinaca, ali i izazivale institucionalne odgovore. Time ova grupa tekstova otvara važne uvide u funkcionisanje države u momentima kada se granice menjaju, a kategorije pripadnosti i identiteta dovode u pitanje. U središtu svih ovih radova nalazi se pokušaj da se kroz konkretne studije sagledaju širi obrasci odnosa između mobilnosti, državne kontrole i ličnog iskustva.

Rad koji je napisala msr Neja Blaj Hribar „Unutrašnje migracije u Kraljevini SHS/Jugoslaviji. Studija slučaja Ljubljane i doseljenika iz drugih banovina” u svom primarnom fokusu ima metodologiju, odnosno načine rada sa poimeničnim podacima iz popisa stanovništva. Na osnovu poimeničnih podataka iz popisa 1921. i 1931. godine, autorka prikazuje kako se sirovi demografski podaci mogu transkribovati, obraditi i interpretirati za potrebe istorijske analize. Pored uvida u poreklo, strukturu i raznovrsnost doseljeničke populacije, rad ukazuje i na ograničenja ovakvog pristupa, naročito u pogledu motiva i dinamike selidbi. Tekst predstavlja značajan doprinos kako istoriji migracija, tako i razvoju kvantitativnih metoda u okviru istorijske demografije.

Msr Ajdin Muhedinović u svom radu „Velika bolnica iznurenih duša i mučenika”: Prilog proučavanju izbjeglištva na sarajevskom području u periodu Drugog svjetskog rata s fokusom na osnivanje i rad logora u Alipašinom Mostu” bavi izbegličkom krizom u Sarajevu tokom Drugog svjetskog rata, posvećujući posebnu pažnju osnivanju i radu logora u Alipašinom Mostu, koji se nalazio u blizini Sarajeva. Kroz detaljnu analizu izvora, prikazan je način na koji je izbeglička populacija percipirana prvenstveno kao zdravstvena i bezbednosna pretnja, institucionalno izdvojena i izolovana. Rad otvara važne teme o (ne)adekvatnosti humanitarne pomoći, ulozi lokalne muslimanske zajednice i tragičnim posledicama savezničkog bombardovanja koje je pogodilo logor. Osim što donosi novo svetlo na slabo istražen segment svakodnevice u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, ovaj tekst ukazuje i na širi okvir politike izbeglištva u ratnim uslovima.

Sudbine onih koji su Jugoslaviju napustili, ali nikada u potpunosti nisu stigli do „obećane” Turske, nalaze se u središtu rada msr Save Đurđevića „Između migracije i povratka: iseljavanje u Tursku iz Novog Pazara i okoline tokom šezdesetih godina dvadesetog veka”. Kroz mikroistorijsku analizu arhivske građe iz Novog Pazara i Beograda, autor razmatra kako su ovi migracioni tokovi – podstaknuti ekonomskim, političkim i kulturnim razlozima – bili oblikovani složenim odnosima između lokalnih, republičkih i saveznih vlasti. Iako je iseljavanje bilo zasnovano na dogovoru Jugoslavije sa Turskom, njegovu realizaciju otežavale su administrativne zabrane, ideološke osude i preklapanje nadležnosti. Posebna pažnja posvećena je pitanju povratnika: njihovom pravnom statusu, administrativnim preprekama i ograničenim mogućnostima za reintegraciju. Rad pokazuje kako su mnogi od njih ostajali rastrzani između zemlje iz koje su potekli, ali kojoj više nisu pripadali, i zemlje u koju su otišli, ali je nikada nisu u potpunosti usvojili.

VI Jugoslavija i svet: balkanska, evropska i globalna dimenzija jugoslovenske spoljne politike

Posebnu celinu u okviru zbornika pod naslovom „Jugoslavija i svet: balkanska, evropska i globalna dimenzija jugoslovenske spoljne politike” čine radovi koji se bave odnosom jugoslovenske države sa spoljašnjim svetom. Jedan rad je posvećen Kraljevini Jugoslaviji, dok se pet bave periodom socijalističke Jugoslavije. Ova grupa radova prikazuje širenje dometa jugoslovenske spoljne politike – od balkanske i evropske dimenzije u međuratnom periodu ka globalnoj u drugoj polovini 20. veka. Autori, koji po afilijaciji dolaze iz tri zemlje (Srbija, Hrvatska i Slovenija), ali su zapravo iz četiri (Kina), korišćenjem pre svega arhivske građe, ali i drugih vrsta izvora, u svojim radovima prikazuju različite važne segmente odnosa Jugoslavije sa saveznicima u okvirima Balkanskog sporazuma, zatim sa Španijom, Francuskom i drugim zemljama Zapadne Evrope, kao i sa Čileom i Kinom. Takođe, u ovoj grupi se

nalaze i dva rada koja se bave i spoljnopolitičkim vezama Saveza komunista i uticajima jugoslovenskog socijalističkog modela.

U radu pod naslovom „Balkanska linija – parobrodska pruga od Jadranskog do Crnog mora 1938–1940. ‘Čedo’ Balkanskog sporazuma ili jugoslovenske vlade?” msr Nikola Koneski otvara balkansku dimenziju spoljne politike jugoslovenske kraljevine. Analizirajući uspostavljanje redovne parobrodske putničko-teretne linije od jadranskih do crnomorskih luka, autor doprinosi razumevanju karaktera Balkanskog sporazuma, dometa i ograničenja saradnje balkanskih država u drugoj polovini 30-ih godina 20. veka. Istovremeno, ovaj rad pruža uvid i u složenost saobraćajne politike Kraljevine Jugoslavije, pokazujući i da su za velika preduzeća, poput parobrodskih, poslovni interesi imali primat u odnosu na nacionalnu pripadnost.

Odnosima Jugoslavije i Narodne Republike Kine krajem 1960-ih i početkom 1970-ih godina bavi se msr Canying Ren u radu pod naslovom „Početna faza druge normalizacije između Jugoslavije i Kine 1968–1971. godine: od ideološke konfrontacije do pragmatične saradnje”. Na osnovu jugoslovenske arhivske građe, kao i pisanja kako jugoslovenske, tako i onovremene kineske štampe, autorka se bavi kinesko-jugoslovenskim zbližavanjem nakon 1968. godine i sovjetske intervencije u Čehoslovačkoj. Analizirajući motive obeju strana, njihove bezbednosne i privredne interese, politike prema nesvrstanim zemljama, autorka ukazuje na to da su na prelasku iz sedme u osmu deceniju 20. veka obe države prevazišle ideološke suprotstavljenosti u cilju pragmatične međudržavne saradnje, koja će deceniju kasnije dovesti i do uspostavljanja međupartijskih odnosa.

U radu pod naslovom „Jugoslavija, Republika Čile i Socijalistička partija Čilea: ideološki i diplomatski aspekti suradnje (1954.–1973.)” msr Ivan Bubalo bavi se državnim i partijskim odnosima Jugoslavije sa vladom u Čileu, odnosno Socijalističkom partijom Čilea od sredine 1950-ih godina, pa sve do državnog udara iz 1973. godine kojim je sa vlasti zbačen socijalista Salvador Aljende. Autor ukazuje na domete jugoslovenskog modela socijalizma, koji je „zračio” čak do udaljene Južne Amerike, ali i na ograničenja ideološke i međupartijske saradnje koje su nametali s jedne strane uslovi Hladnog rata i geografska pozicioniranost kako Čilea, tako i Jugoslavije, a s druge strane odnosi unutar međunarodnog radničkog pokreta.

Spoljnopolitičkim vezama Saveza komunista Jugoslavije i uticajem jugoslovenskog socijalističkog modela bavi se i dr Luka Filipović u radu pod naslovom „Jugoslovenski komunisti u reformističkom taboru marksističkih partija Evrope 1967–1984”. U ovom tekstu autor analizira politiku jugoslovenskih komunista prema komunističkim partijama Zapadne Evrope, prevashodno Italije, Francuske, Španije i Grčke, tokom „dugih sedamdesetih” godina 20. veka. Autor skreće pažnju na ideološke uticaje, ali i finansijske podsticaje koje su jugoslovenski komunisti pružali evrokomunističkim partijama u cilju njihovog odvajanja od Moskve i približavanja jugoslovenskim pozicijama.

Msr Dimitrije Matić u radu pod naslovom „Jugoslavija, Španija i Madridski sastanak Konferencije o evropskoj bezbednosti i saradnji (1980–1983)” analizira komplementarne politike Jugoslavije i Španije prema pitanjima saradnje i bezbednosti u Evropi početkom 1980-ih godina i nastojanja dveju delegacija ovih zemalja da u trenucima sve veće zategnutosti između Istoka i Zapada doprinesu uspešnom zaključenju Madridskog sastanka Konferencije o evropskoj bezbednosti i saradnji. U ovom radu autor ukazuje i na specifične motive španske i jugoslovenske strane – potrebu za spoljnopolitičkom legitimacijom postfrankističkih političkih elita s jedne i potvrđivanje važnosti i uticaja nesvrstanih zemalja i principa nesvrstanosti u Evropi s druge strane.

Odnosima Jugoslavije i Francuske krajem 1980-ih bavi se msr Kaja Mujdrica u radu „Francuska nije zaboravila Jugoslaviju”: francuski pogled na zvaničnu posetu premijera Mišela Rokara Beogradu, 6–7. decembra 1989”. Na osnovu francuske diplomatske građe i onovremene štampe u radu se analizira značaj posete francuskog premijera Rokara Beogradu i francusko viđenje situacije u Jugoslaviji krajem 1989. godine. Autorka ukazuje na nastojanje francuske diplomatije da u specifičnim spoljnopolitičkim okolnostima, mesec dana nakon pada Berlinskog zida, učvrsti svoj politički i ekonomski položaj na Balkanu i u Istočnoj Evropi i nametne se kao posrednik koji bi, podržavši reforme i demokratizaciju, uveo Jugoslaviju u Evropu. Istovremeno, na osnovu francuske građe, autorka ukazuje na to da je francuska diplomatija registrovala međunarodne tenzije koje su se krajem 1980-ih jasno manifestovale u Jugoslaviji, ali i na francusku politiku nemešanja, pa i ignorisanja unutrašnjepolitičke situacije u Jugoslaviji, sve do eskalacije tenzija 1991. godine.

Dvadeset osam radova okupljenih u zborniku „Nova istraživanja jugoslovenske prošlosti: perspektive sa postjugoslovenskog prostora. Tematski zbornik” ukazuju ne samo na širok spektar tema već i na tendenciju, prisutnu od 1980-ih i 1990-ih godina, ka udaljavanju od čisto političke i događajne istorije koja je dominirala jugoslovenskom historiografijom XX veka i okretanju u većoj meri društvenoj, ekonomskoj, kulturnoj istoriji, pitanjima vezanim za migracije, životnu sredinu, identitete, ideologije i dr. Raznovrsnost tematskih i metodoloških pristupa govori u prilog tome da postjugoslovenske historiografije ne ostaju učaurene u sopstvenim republičkim i nacionalnim okvirima, već se razvijaju u dijalogu sa svetom i na primeru lokalnih, regionalnih ili opštejugoslovenskih tema prate globalne historiografske trendove. Zbornik radova koji je pred čitaocima pruža svojevrsan presek tema kojima je posvećena nova generacija istoričara sa postjugoslovenskog prostora, mozaičnu sliku jugoslovenske prošlosti, a nadamo se i podsticaj međusobnom dijalogu istoričara iz bivših jugoslovenskih republika u cilju ukrašavanja mišljenja i sagledavanja opštejugoslovenske perspektive kao okvira bez kog se, uvereni smo, pojedinačna pitanja iz istorije 20. veka ovog prostora teško mogu razumeti.

